

บทที่ 2

เมืองสงขลาก่อน พ.ศ. 2385

บทนี้มุ่งศึกษาบริบททางเศรษฐกิจการเมืองของเมืองสงขลา ก่อนที่จะย้ายเมืองไปอยู่ที่ตำบลบ่อยางใน พ.ศ. 2385 เพื่อแสดงให้เห็นว่าเมืองสงขลามีสถานะและบทบาทสำคัญต่อการเป็นเมืองท่าทางการค้ามาแต่แรกเริ่มของการก่อตั้งเมือง จากผลงานวิจัยของ สงบ สงเมือง¹ ยงยุทธ ชูแวน² และศรีสมร ศรีเบญจพลางกูร³ ต่างได้กล่าวตรงกันว่า ในอาณาบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงก่อนที่จะมีการตั้งเมืองสงขลาขึ้นมา ได้เกิดการก่อตัวชุมชนเมืองท่าทางการค้าโดยเฉพาะเมืองสทิงพระเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 12-18 ส่วนเมืองสงขลาในระยะแรกก่อตัวขึ้นในบริเวณเชิงเขาแดง และเติบโตจนเป็นที่รู้จักแพร่หลายในหมู่นักเดินเรือเมื่อประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 22 จากการประมวลองค์ความรู้ของผลงานการศึกษาวิจัยข้างต้น สามารถสรุปภาพรวมเมืองสงขลาตั้งแต่ประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 22 ถึง พ.ศ. 2385 ได้ดังนี้

เมื่อประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 22 เมืองสงขลาเริ่มปรากฏขึ้นในมาบริเวณด้านหน้าริมเขาแดงซึ่งอยู่ตรงปากทางเข้า-ออกทะเลสาบสงขลา เรียกว่า เมืองสงขลาหัวเขาแดง ภายใต้การนำของตะโต๊ะ โมกอล เชื้อสายเปอร์เซีย นับถือศาสนาอิสลาม มีถิ่นฐานบ้านเมืองเดิมอยู่ที่เมืองสาเลห์ (Saleh)^{*} ได้อพยพเคลื่อนย้ายผู้คนมาตั้งถิ่นฐานสร้างบ้านแปงเมืองเชิงเขาแดง อันเนื่องมาจากการขยายอิทธิพลของชาวฮอลันดา เมื่อ พ.ศ. 2148⁴ อันเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดเมืองสงขลาเป็นแห่งแรก ตะโต๊ะ โมกอล ใช้ความสามารถทางการค้าพัฒนาให้เมืองสงขลาเติบโตกลายเป็นเมืองท่าทางการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งของภาคใต้ทางด้านชายฝั่งทะเลอ่าวไทย และในขณะเดียวกันได้ดำเนินนโยบายทางการเมือง โดยยอมรับอิทธิพลของศูนย์อำนาจส่วนกลาง คือ

¹ สงบ สงเมือง, *การพัฒนาหัวเมืองสงขลาในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์* พ.ศ. 2310-2444.

² ยงยุทธ ชูแวน, "พัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529).

³ ศรีสมร ศรีเบญจพลางกูร, *ประวัติศาสตร์เมืองสงขลา*.

^{*} ตั้งอยู่ในบริเวณตอนกลางค่อนลงมาทางตอนใต้ของเกาะชวา.

⁴ สุภัทร สุคนธาภิรมย์ ณ พัทลุง, "ประวัติศาสตร์ตระกูลสุลต่านสุลัยมาน." ใน *สายตระกูลสุลต่านสุลัยมาน*. (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2531), หน้า 61-62.

กรุงศรีอยุธยา และอำนาจท้องถิ่น คือ เมืองนครศรีธรรมราช ครั้นเมื่อเมืองสงขลามีฐานะมั่นคง และมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ประกอบกับเกิดการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองภายในอยุธยา คือ พระยาขลาใหม่สถาปนาตนเองขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์พระนามว่า พระเจ้าปราสาททอง ทำให้เมืองสงขลาหัวเขาแดงภายใต้การนำของสุลต่านสุลัยมาน หรือ พระเจ้าสงขลาที่ 1 ผู้ซึ่งเป็นบุตรชายคนโตของตะเต้ะ โมกอล และปกครองเมืองต่อจากบิดา ได้ประกาศแข็งเมืองเป็นอิสระ (พ.ศ. 2185) ไม่ยอมอยู่ภายใต้อิทธิพลของอยุธยา และดำรงความเป็นอิสระได้นานถึง 38 ปี ก่อนที่อยุธยาจะส่งกองทัพเรือมาปราบปรามได้สำเร็จใน พ.ศ. 2223 ซึ่งผู้ปกครองเมืองในขณะนั้นคือสุลต่านมูस्ताฟา หรือพระเจ้าสงขลาที่ 2 ผู้เป็นบุตรชายคนโตของสุลต่านสุลัยมาน เมืองสงขลาหัวเขาแดงถูกทำลายอย่างราบคาบ ทั้งกำแพง ค่าย คู ประตู หอรบ เพื่อมิให้เป็นที่อยู่ของผู้นับถืออีกต่อไป⁵ ในลักษณะเช่นนี้ทำให้เมืองสงขลาหัวเขาแดงไม่สามารถฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ได้อีกครั้ง และในที่สุดก็ถูกทิ้งร้างไป ประชาชนจำนวนหนึ่งอพยพไปตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณด้านทิศใต้ปลายสุดของสันทรายสทิงพระ-ระโนด เกิดเป็นชุมชนแห่งใหม่ ตั้งอยู่บริเวณเชิงเขาเมืองหรือเขาบ่อทรัพย์ เรียกว่า บ้านแหลมสน ซึ่งต่อมาได้ขยายตัวและกลายมาเป็นที่ตั้งของเมืองสงขลาแห่งที่สอง เรียกว่า “เมืองสงขลาฝั่งแหลมสน” ระยะเวลาของการก่อตัวของชุมชน ผู้ปกครองถูกส่งมาจากส่วนกลาง มีสถานะขึ้นตรงต่อเมืองพัทลุงและนครศรีธรรมราชตามลำดับ บทบาทและความสำคัญของเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน ในฐานะเมืองท่าทางการค้าเริ่มปรากฏอย่างเด่นชัดเมื่อชาวจีนภายใต้การนำของจีนเหยียง แซ่เฮา ผู้ซึ่งเป็นต้นตระกูล ณ สงขลา ได้รับความไว้วางใจจากศูนย์อำนาจส่วนกลาง คือ กรุงธนบุรี ให้เป็นเจ้าเมืองปกครองเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนเมื่อ พ.ศ. 2318 นับจากนั้นมาเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนค่อยๆ เติบโตและมีความสำคัญทางเศรษฐกิจ มีสถานะเป็นเมืองท่าทางการค้าภายใต้การนำของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา และความร่วมมือของกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนตระกูลต่างๆ จนกระทั่งทำให้เมืองสงขลาฝั่งแหลมสนซึ่งมีพื้นที่จำกัด ไม่สามารถขยายตัวเพื่อรองรับการเติบโตทางเศรษฐกิจออกไปได้ จึงนำมาสู่การย้ายที่ตั้งของเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนไปอยู่ที่ตำบลบ่ออย่างซึ่งอยู่ฝั่งตรงข้ามใน พ.ศ. 2385 และเรียกเมืองสงขลาแห่งที่สามว่า “เมืองสงขลาบ่ออย่าง” อันเป็นที่ตั้งเมืองสงขลาในปัจจุบัน (โปรดดูแผนที่ 2 แสดงที่ตั้งเมืองสงขลาทั้ง 3 แห่ง คือ 1.เมืองสงขลาหัวเขาแดง 2.เมืองสงขลาฝั่งแหลมสน 3.เมืองสงขลาบ่ออย่าง)

⁵ “จดหมายเหตุคณะพ่อค้าฝรั่งเศสในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาคที่ 4,” ใน *ประชุมพงศาวดาร* เล่ม 25, (กรุงเทพมหานคร : องค์การการค้าของตุรกี ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, 2511), หน้า 308.

แผนที่ 2 แสดงที่ตั้งเมืองสงขลาทั้ง 3 แห่ง

ที่มา : สำนักงานจังหวัดสงขลา,(ม.ป.ท. : ม.ป.พ., 2533), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

2.1. เมืองสงขลากับการเป็นเมืองท่าทางการค้า

เมื่อพิจารณาพื้นฐานความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของการตั้งเมืองสงขลาตั้งแต่เมืองสงขลาหัวเขาแดงมาจนถึงเมืองสงขลาบ่อยาง จะเห็นได้ว่าเป็นเมืองที่เติบโตขึ้นมาจากรากฐานของการเป็นเมืองที่มีบทบาทและความสำคัญทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการเป็นเมืองที่มีบทบาทในฐานะเมืองท่าทางการค้า การที่เมืองสงขลาดำรงสถานะความเป็นเมืองท่าทางการค้ามาโดยตลอดนั้นสืบเนื่องมาจากองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ คือ ความเหมาะสมของสภาพภูมิศาสตร์ของที่ตั้งเมืองสงขลา การมีดินแดนภายใน (Hinterland) ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรตามธรรมชาติ รวมทั้งการดำเนินนโยบายการบริหารจัดการของผู้ปกครองเมืองสงขลา

2.1.1 ความเหมาะสมของสภาพภูมิศาสตร์ของที่ตั้งเมืองสงขลา

ตำแหน่งที่ตั้งของเมืองสงขลาทั้ง 3 แห่ง ตั้งอยู่ในบริเวณปากทางเข้า-ออกทะเลสาบสงขลา อันเป็นจุดที่สามารถควบคุมเส้นทางเข้า-ออกทะเลสาบสงขลาได้เป็นอย่างดี ลักษณะสภาพภูมิศาสตร์นี้เกิดจากบริเวณปลายสุดของแนวสันทราย 2 แนวทอดตัวยาวซ้อนเหลื่อมกันกันในแนวเหนือ-ใต้ ในทิศทางสวนกัน กล่าวคือ แนวสันทรายระโนด-สทิงพระ ซึ่ง

เชื่อมต่อกับแนวสันทรายนครศรีธรรมราช ในบริเวณพื้นที่ตอนล่างของอำเภอหัวไทรตั้งแต่อำเภอระโนดผ่านสทิงพระลงมาจนหัวเขาแดง พื้นที่นี้ชาวพื้นเมืองเรียกว่า “แผ่นดินบก”⁶ แนวสันทรายนี้เกิดจากการลดระดับของน้ำทะเล ทำให้พื้นดินเดิมที่มีสภาพเป็นเกาะกลายเป็นเขาเตี้ยๆ ส่วนแผ่นดินใต้ผิวน้ำได้โผล่พ้นระดับน้ำทะเล และงอกเป็นแนวสันทรายขึ้นไปทางทิศเหนือจนกระทั่งเชื่อมต่อกับแนวสันทรายนครศรีธรรมราช ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิศาสตร์เป็นทะเลสาบอยู่ภายในแนวสันทรายระโนด-สทิงพระ แนวสันทรายนี้ทอดตัวอยู่ในลักษณะเฉียงจากทิศตะวันตกเฉียงเหนือมาสู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีระดับความสูงกว่าน้ำทะเลประมาณ 3-5 เมตร⁷ มีขนาดกว้าง 5-12 กิโลเมตร ยาว 70 กิโลเมตร⁸ ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่โดยส่วนใหญ่ ทางตอนเหนือและตอนกลางเป็นที่ราบสลับกับที่ดอน ส่วนทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ นับจากตอนกลางลงมาเป็นเนินเขาหลายเนิน เช่น เขาเกาะใหญ่ เขาตะโหนด เขาแหลมควาย เขารัดปุ่น เขาโน เขาพะโคะ⁹ สำหรับบริเวณทางตอนใต้ปลายสุดของแนวสันทรายเป็นเนินเขาหลายลูกเชื่อมต่อกัน เริ่มจากทางตอนเหนือมีเขาแดงอยู่ติดชายฝั่งทะเลอ่าวไทย เขาน้อยหรือเขากำอยู่ทางด้านตะวันตกค่อนข้างขึ้นมาทางเหนือ เขาค่ายม่วงอยู่บริเวณตอนกลางถัดลงมาจากเขาแดง ต่อลงมาทางทิศใต้เป็นเขาเมืองหรือเขาบ่อทรัพย์ จากนั้นอ้อมไปทางด้านตะวันตกเป็นเขาเขียว ในบริเวณทางตอนใต้ของแนวสันทรายนี้เป็นที่ตั้งของเมืองสงขลาสองแห่ง คือ เมืองสงขลาหัวเขาแดง บริเวณเชิงเขาแดง และเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนที่เชิงเขาเมืองหรือเขาบ่อทรัพย์

ส่วนแนวสันทรายอีกแนวหนึ่งเป็นส่วนที่เชื่อมต่อกับผืนแผ่นดินตามแนวชายฝั่งจะนะ-เทพา บริเวณส่วนปลายสุดของแนวสันทรายขึ้นไปทางทิศเหนือเป็นแหลมสนอ่อน ซึ่งจะมีผืนแผ่นดินงอกอยู่ตลอดเวลา ทำให้เกิดสภาพภูมิศาสตร์ที่เรียกว่า “ปากทะเลสาบ” โดยเชื่อมเหลื่อมกับบริเวณส่วนปลายใต้สุดของแนวสันทรายระโนด-สทิงพระที่ยื่นลงไปทางทิศใต้ แนวสันทรายนี้เป็นที่ตั้งของเมืองสงขลาบ่อยาง

⁶ ศรีสักร วัลลิโภดม, “ชุมชนแรกเริ่มสมัยประวัติศาสตร์บริเวณคาบสมุทรสทิงพระและบริเวณใกล้เคียง,” ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ. สดภาพ ศรีสังข์, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2528), หน้า 29.

⁷ ประทุม ชุมเห่งพันธุ์, “สภาพการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของดินแดนรอบทะเลสาบสงขลา,” ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ. สดภาพ ศรีสังข์, บรรณาธิการ, หน้า 54.

⁸ ที เทรบูลย์, สมยศ ท่งหัวและเอมอร เทรบูลย์, “ความเป็นมาและแนวโน้มวิวัฒนาการของการเกษตรกรรมบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ,” ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ. สดภาพ ศรีสังข์, บรรณาธิการ, หน้า 101.

⁹ ประเสริฐ วิทยารุ, “สภาพภูมิศาสตร์ของคาบสมุทรสทิงพระ,” ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ. สดภาพ ศรีสังข์, บรรณาธิการ, หน้า 19.

จากการเกิดลักษณะสภาพภูมิศาสตร์ปากทะเลสาบสงขลา ที่มีเว็จทะเลอยู่ด้านใน ประกอบกับมีภูเขาอยู่ทางด้านตะวันตกของปากทะเลสาบ ทำให้บริเวณนี้มีความเหมาะสมกับการเป็นท่าเทียบเรือ เนื่องจากมีทะเลอยู่ภายใน ปราศจากคลื่นลมและยังมีแนวภูเขาเป็นที่กำบังหลบลมพายุในช่วงฤดูมรสุมได้เป็นอย่างดี โดยแล่นเรืออ้อมมาจอดที่บริเวณเขาเขี้ยว สภาพความเหมาะสมในเชิงภูมิศาสตร์ของที่ตั้งของเมืองสงขลาดังกล่าวนี้นี้ ได้รับการยืนยันจากบันทึกความเห็นของบาทหลวงเดอ ซัวซี สมณทูตฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาในสมัยพระนารายณ์มหาราชเมื่อ พ.ศ. 2229 ความว่า

“...เมืองสงขลา [หัวเขาแดง] นี้...เป็นทำเลที่เหมาะสมที่สุด และภูมิประเทศก็เป็นที่กำบังเข้าศึกษาในตัวแล้ว ถ้าจะทำท่าเรืออย่างดีที่สุดเมืองนี้ทำได้ง่ายโดยไม่ต้องลงทุนเท่าไรนัก เพราะเรือขนาดกลางก็เข้าออกได้อย่างสบาย และเมื่อเข้าไปจอดแล้วก็อยู่ในที่กำบังคลื่นลมทุกฤดู เว้นแต่ฤดูที่ลมพัดมาจากทิศตะวันออกเฉียงเหนือจะจอดเรือในที่นี้ไม่ได้ แต่ก็ไม่ประหลาดอะไร เพราะเมื่อถึงฤดูลมพัดมาจากทิศนี้แล้ว เรือต่างๆ ก็จะถอยไปจอดที่เมืองนครศรีธรรมราชก็เป็นท่าเรือที่ดีพันอันตรายทุกอย่างด้วย...”¹⁰

นอกจากสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งเมืองสงขลาเอื้อต่อการเป็นท่าเทียบเรือที่มีความเหมาะสมแล้ว ในบริเวณดังกล่าวยังมีความเหมาะสมในแง่ของการเป็นจุดเชื่อมโยงเส้นทางการค้าจากภายในทะเลสาบสงขลาสู่ภายนอก และยังมีเส้นทางเชื่อมโยงการค้าข้ามคาบสมุทรระหว่างฝั่งทะเลอันดามันในมหาสมุทรอินเดียทางด้านตะวันตก กับฝั่งทะเลอ่าวไทยในมหาสมุทรแปซิฟิกทางด้านตะวันออก จากการศึกษาของประเสริฐ วิทยารัฐ พบว่า ด้วยเงื่อนไขและข้อจำกัดทางด้านเทคโนโลยีการเดินทางเรือสมัยโบราณ ทำให้บริเวณทางตอนกลางของคาบสมุทรมลายูเป็นจุดที่มีความเหมาะสมต่อการเป็นท่าขนส่งสินค้าข้ามคาบสมุทร ระหว่างฝั่งทะเลตะวันตกกับฝั่งทะเลตะวันออก โดยที่เมืองเหล่านี้อยู่ในบริเวณเส้นละติจูดที่ 7-8 องศา นับตั้งแต่จังหวัดตรังขึ้นไปจนถึงจังหวัดพังงาของชายฝั่งทะเลตะวันตก และตั้งแต่จังหวัดสุราษฎร์ธานีลงมาจนถึงจังหวัดปัตตานีทางด้านชายฝั่งทะเลตะวันออก¹¹ ส่งผลให้เกิดเส้นทางการค้าข้ามคาบสมุทรหลายเส้นทางและหนึ่งในเส้นทางเหล่านั้นก็คือ เส้นทางเมืองสงขลา-ไทรบุรี โดยผ่านทางคลอง

¹⁰ หมายเหตุคณะพ่อค้าฝรั่งเศสในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาคที่ 4, ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 25, หน้า 308.

¹¹ ประเสริฐ วิทยารัฐ, “สภาพภูมิศาสตร์ของคาบสมุทรสทิงพระ,” ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ, สดภาพ ศรีสังข์, บรรณาธิการ, หน้า 15-16.

อุตุตะภา ซึ่งเป็นลำคลองที่มีต้นน้ำอยู่ที่แนวเทือกเขาสันกาลาคีรี และไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่อำเภอหาดใหญ่

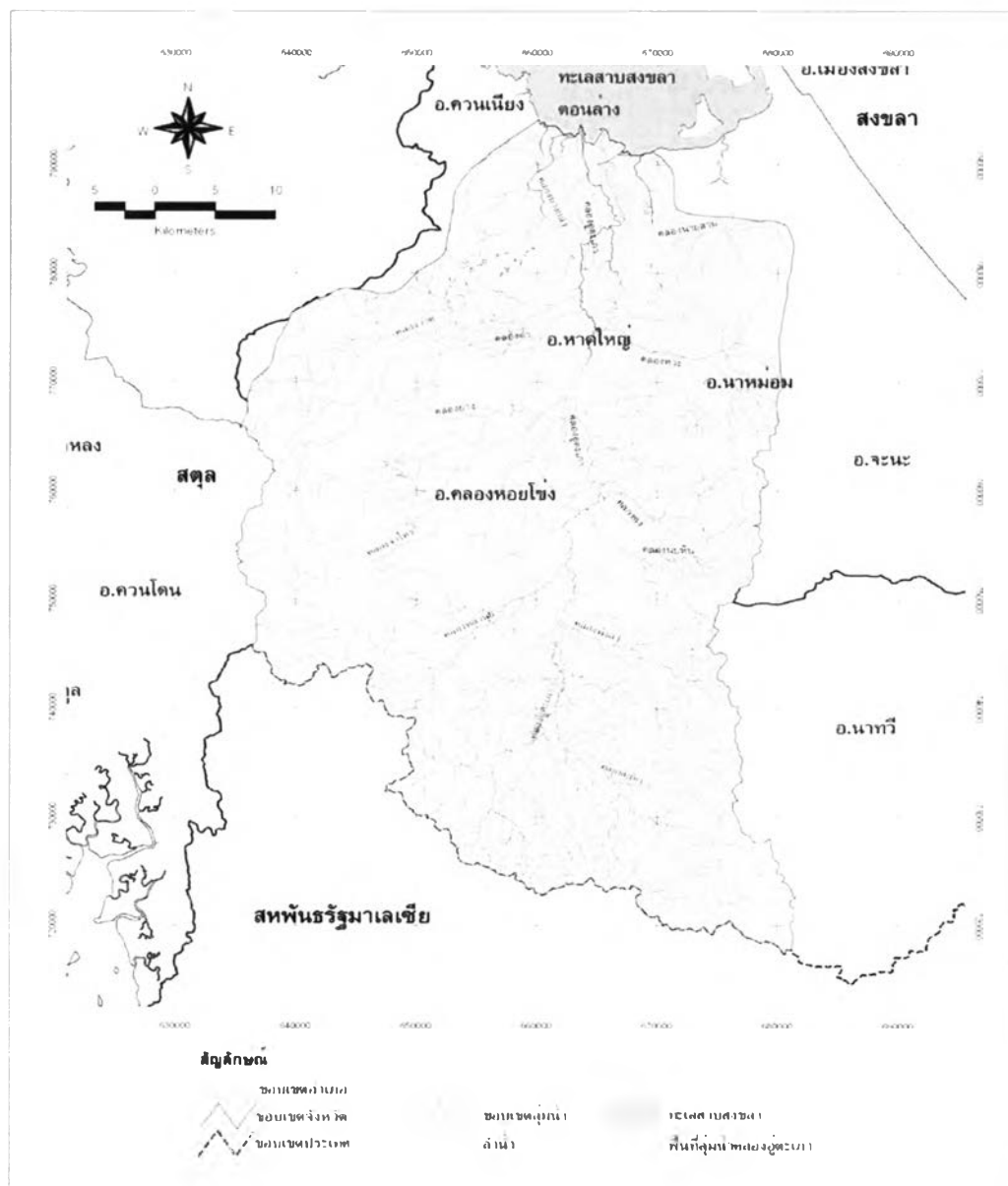
เส้นทางนี้เป็นเส้นทางการค้าโบราณ ปรากฏชุมชนหลายแห่งตามแนวลำคลองอุตุตะภา (โปรดดูแผนที่ 3 แสดงเส้นทางลำน้ำคลองอุตุตะภา) นับจากปากคลองอุตุตะภา ผ่านท่าหาดใหญ่ บ้านท่ากอ บ้านคลองสระ บ้านบางเลา บ้านทุ่งยาว บ้านทุ่งหมอ ไปจนถึงหมู่บ้านเขารูปช้าง เมื่อถึงต้นน้ำแล้วเดินบกข้ามเนินเขาเพื่อไปลงลำน้ำปะลิส ซึ่งไหลลัดเลาะลงสู่ทะเลอันดามันที่มีเกาะลังกาอืออยู่ด้านหน้าปากน้ำปะลิส และสามารถให้เป็นแนวกำบังคลื่นลมได้เป็นอย่างดี¹² จากนั้นล่องเรือเลาะเลียบริมชายฝั่งลงไปทางใต้ก็จะถึงเมืองไทรบุรี เส้นทางสายคลองอุตุตะภาได้รับการสืบทอดความทรงจำเกี่ยวกับท่าเรือและสถานที่ต่างๆ ที่เป็นจุดอันตรายได้อย่างขึ้นใจในหมู่นักเดินเรือทั้งหลายที่เดินทางเข้ามาทำการค้าขาย ดังการสัมภาษณ์นายชาวแก้วสุข บ้านบางหักผู้ซึ่งเคยค้าขายในคลองอุตุตะภา ของนายพิชัย ศรีใส ความว่า

“...จากท่าหาดใหญ่สามารถล่องเรือไปถึงวังแป้น ซึ่งอยู่ในเขตมาเลเชียได้ และในลำคลองอุตุตะภาที่มีจุดอันตราย คือ ที่วังบัวซึ่งเป็นแหล่งน้ำวน คนเรือต้องใช้ความชำนาญหลบหลีกไม่เช่นนั้นเรือจะล่มได้ และจากวังบัวสามารถเดินเรือขึ้นไปจนถึงวังคา ผ่านบางหลา (บางศาลา) ท่าแขก (วังบางธน) ย่านยาว ทุ่งสูง คลองแงะ ท่าโพธิ์ ท่าหรั้า คลองรำ และท่าชอย จากจุดนี้ถ้าเดินเรือไปทางแยกซ้ายมือจะไปถึงวังแป้น ปาดังเบซาร์ ส่วนแยกทางขวามือจะไปถึงบางกลม ซึ่งจะไปทะลุถึงเขารูปช้างอันเป็นต้นน้ำของคลองอุตุตะภา¹³

เส้นทางการค้าข้ามคาบสมุทรระหว่างเมืองสงขลา และเมืองไทรบุรีนี้นับได้ว่าเป็นเส้นทางการค้าที่ปรากฏหลักฐานยืนยันว่ามีมาอย่างน้อยตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา ดังความในจดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ความว่า “...เมืองไทรนีอยู่ในฝั่งชายทะเลเมืองภูเก็ต เพราะฉะนั้นถ้าบริษัทฝรั่งเศสได้ไปตั้งอยู่ที่เมืองไทรแล้ว ก็อาจจะทำการค้าขายติดต่อกับพวกฝรั่งเศสที่อยู่เมืองสงขลาได้ และการที่จะติดต่อกันจะเดินทางไปตามลำแม่น้ำก็ได้ ไม่จำเป็น

¹² มานิต วัลลิโภดม, *ภูมิโชนคร-อโยธยา-ตามพหุรังศ์*. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายเกียรติ เวลสะโกศล ณ วัดศรีทศเทพ กุมภาพันธ์ 2528), หน้า 119 อ้างถึงใน สุภัทร สุคนธาภิรมย์ ณ พัทลุง, “ประวัติศาสตร์ตระกูลสุตตันสุลยมาน,” ใน *สายตระกูลสุตตันสุลยมาน*, หน้า 76.

¹³ สัมภาษณ์ นายพิชัย ศรีใส, อายุ 56 ปี, สมาชิกชมรมรวบรวมเรื่องเมืองหาดใหญ่, วันที่ 26 พฤศจิกายน 2547.

แผนที่ 3 แสดงเส้นทางลำน้ำคลองอุตะกา

ที่มา : หน่วยวิจัยชีวธรณีเคมีทางทะเล คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

ต้องข้ามไปทางช่องขนานดาหรือช่องมะละกาก็ได้..."¹⁴ แต่เส้นทางดังกล่าวนี้มิใช่เส้นทางที่เกิดขึ้นใหม่แต่อย่างใด หากเป็นเส้นทางที่มีการเดินทางติดต่อไปมาค้าขายกันมาก่อนที่จะเกิดการตั้งเมือง

¹⁴ "จดหมายเหตุคณะพ่อค้าฝรั่งเศสในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาคที่ 4," ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 25,

สงขลาในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 22 ดังปรากฏในบันทึกของโตเม ปิเรส (Tome Pires) ผู้ซึ่งเดินทางมายังมะละกาในระหว่าง พ.ศ. 2055-2058 ซึ่งได้บันทึกข้อมูลจากการให้สัมภาษณ์ของพ่อค้าชาติต่างๆ ที่เดินทางเข้ามาค้าขายที่มะละกา และในส่วนของเกี่ยวกับสยามได้กล่าวว่าเดินทางติดต่อไปมาค้าขายระหว่างชาวเคดะห์ กับอาณาเขตของอาณาจักรสยามโดยทางบก ซึ่งใช้เวลา 3-4 วัน และผ่านทางแม่น้ำเคดะห์¹⁵ สิ่งนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าในอาณาบริเวณแถบนี้ได้มีการเดินทางติดต่อไปมาหาสู่กันมาช้านาน

อนึ่ง ตำแหน่งที่ตั้งของเมืองสงขลาก็มีความเหมาะสม และสะดวกต่อการเดินทางติดต่อกับชายในอาณาบริเวณใกล้เคียง รวมถึงเชื่อมโยงเมืองท่าการค้าต่างๆ ในอาณาบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้อีกด้วย ดังปรากฏในบันทึกหลายแห่งของบรรดาพ่อค้าชาวตะวันตกทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาติดต่อกับชาย โดยได้กล่าวถึงความเหมาะสมของที่ตั้งเมืองสงขลาให้เขาแดงว่า เป็นจุดที่สามารถใช้กั้วานซื้อสินค้าจากบริเวณใกล้เคียงเพื่อจัดส่งไปยังสถานีการค้าใหญ่อีกทีหนึ่ง ดังความว่า "...จะไม่เป็นการผิดหวังหากคิดจะสร้างคลังสินค้าขนาดใหญ่ขึ้นที่สงขลา ข้าพเจ้าคิดว่า เราอาจใช้สงขลาเป็นที่สำหรับตระเวนหาสินค้าจากบริเวณใกล้เคียง เพื่อจัดส่งห่างของเราที่กรุงสยาม โคชินไชน่า บอร์เนียวและญี่ปุ่นได้อย่างดี... แล้วรวบรวมสินค้าจากแหล่งต่างๆ ดังกล่าวส่งไปยังบันทัมและจาร์กาต้า..." และ "...เป็นการจำเป็นที่จะต้องตั้งห้างค้าขายที่สงขลา...ที่สงขลานั้นเป็นศูนย์กลางอย่างดีสำหรับตั้งห้างค้าขายเพื่อค้ากับสยาม ญวน บอร์เนียวและญี่ปุ่น..."¹⁶ ความเหมาะสมของที่ตั้งเมืองสงขลาได้รับการตอกย้ำอีกครั้งจากบันทึกจดหมายเหตุของ เดอ ชิวซี ซึ่งเดินทางเข้ามาถึงเมืองสงขลาภายหลังจากที่ถูกทำลายอย่างราบคาบ ในทัศนะของ เดอ ชิวซี ก็ยังยืนยันถึงความเหมาะสมของที่ตั้งของเมืองสงขลา ดังความว่า "...บรรดาเรือต่างๆ ที่ผ่านช่องมะละกาก็ต้องผ่านเมืองสงขลาทุกลำ เพราะฉะนั้นถึงได้มีเรือไว้สัก 2 หรือ 3 ลำก็จะได้ทำการค้าขายติดต่อกับเมืองจีน เมืองญี่ปุ่น เมืองมนิลา และเมืองบอนีโอ ได้อย่างสะดวก..."¹⁷ หรือ "...ถ้าจะว่าไปแล้วจะหาที่ใดสำหรับทำการค้าขายกับเมืองจีน เมืองญี่ปุ่น เมืองตังเกี๋ย และเมืองไทร ที่จะเหมาะยิ่งกว่าเมืองสงขลาเป็นไป

¹⁵ Tome Pires, *The Suma Oriental of Tome Pires*. A. Cortesao, trans and ed., (London : Hakluyt Society Publications, 1944), pp.103-111.

¹⁶ กรมศิลปากร, *บันทึกสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17* เล่ม 1, แปลโดย ไพโรจน์ เกษแมนกิจ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์, 2512), หน้า 176-177.

¹⁷ "จดหมายเหตุคณะพ่อค้าฝรั่งเศสในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาคที่ 4," ใน *ประชุมพงศาวดาร* เล่ม 25, หน้า 303.

ไม่ได้..."¹⁸ พร้อมกับนี้บาทหลวง เดอ ชัวซี ยังได้คาดการณ์เอาไว้ว่าในอนาคตต่อไปข้างหน้าเมืองสงขลาจะเป็นเมืองที่มีการขยายตัวทางการค้าอย่างใหญ่โต ดังข้อความที่ว่า "...เมืองสงขลานั้นก็เป็นแห่งที่จะตั้งการค้าขายได้ ซึ่งต่อไปจะเป็นทำเลค้าขายอย่างใหญ่โตก็ได้..."¹⁹

กล่าวโดยสรุปได้ว่าตำแหน่งที่ตั้งและสภาพภูมิศาสตร์ของเมืองสงขลาเป็นจุดที่มีความเหมาะสมที่เอื้อต่อการเป็นเมืองท่าทางการค้า เพราะมีสถานที่เหมาะสมต่อการหลบลมพายุ มีความสะดวกสบายในการเทียบท่าเรือ และยังเป็นจุดที่สามารถเชื่อมโยงทั้งการค้าภายในระดับท้องถิ่นและระดับนานาชาติ ซึ่งรวมไปถึงการค้าข้ามคาบสมุทรอีกด้วย ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่การเคลื่อนย้ายที่ตั้งของเมืองสงขลาทั้ง 3 แห่ง จึงอยู่ไม่ห่างไกลกันมากนัก

2.1.2 การมีดินแดนภายใน (Hinterland) ที่อุดมสมบูรณ์

หากพิจารณาถึงสภาพทางภูมิศาสตร์อันเป็นที่ตั้งของเมืองสงขลาทั้ง 3 แห่งแล้วจะพบว่าต่างก็มีข้อจำกัดในแง่มีพื้นที่จำกัด ไม่สามารถพัฒนาให้เป็นแหล่งผลิตสินค้าจำนวนมาก เพื่อสนองตอบต่อความต้องการของพ่อค้าที่เดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายได้ แต่การที่เมืองสงขลากลับมีสินค้าจำนวนมากไว้สำหรับทำการค้าขายได้นั้นเป็นเพราะ มีดินแดนภายในเป็นแหล่งผลิตสินค้าส่งออกผ่านทางเมืองสงขลา ดังนั้นดินแดนภายในของเมืองสงขลาจึงหมายถึงอาณาบริเวณที่เป็นแหล่งผลิตสินค้าชนิดต่างๆ และส่งผ่านสินค้าเหล่านั้นทางเมืองสงขลา ดินแดนภายในของเมืองสงขลามี 2 ลักษณะ คือ ดินแดนที่เป็นอิสระทางการเมืองไม่อยู่ภายใต้การปกครองและบังคับบัญชาของเมืองสงขลา ได้แก่ ดินแดนต่างๆ รอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาทางทิศเหนือและทิศตะวันตก คือ เมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุงตามลำดับ อีกลักษณะหนึ่งคือ ดินแดนที่เป็นส่วนหนึ่งของเมืองสงขลาโดยตรง และเมืองที่อยู่ภายใต้การปกครองของเมืองสงขลาโดยตรง

ดินแดนภายในที่ถือได้ว่ามีความสำคัญและเป็นแหล่งผลิตสินค้าที่สำคัญของเมืองสงขลามาดูโดยตลอดคือ พื้นที่รอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา อันมีสภาพภูมิศาสตร์เหมาะสมกับการเกษตรกรรม โดยเฉพาะการปลูกข้าว ซึ่งมีมากในเขตตั้งแต่ ะโนด ทางด้านตะวันออกของทะเลสาบสงขลา หัวไทรทางด้านตอนเหนือ ซึ่งอยู่ในเขตการปกครองของเมืองนครศรีธรรมราช และทางด้านตะวันตก ซึ่งอยู่ในเขตการปกครองของเมืองพัทลุงและเป็นที่ราบกว้างใหญ่อยู่ระหว่าง

¹⁸ "จดหมายเหตุคณะพ่อค้าฝรั่งเศสในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาคที่ 4," ใน *ประชุมพงศาวดาร* เล่ม 25, หน้า 309.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 302.

เทือกเขาบรรทัดกับทะเลสาบสงขลา ทำให้แม่น้ำหลายสายที่เกิดจากแนวเทือกเขาบรรทัดไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา เช่น คลองลำปำ คลองปากประ คลองหานโพธิ์ คลองปากเนียด คลองบางแก้ว คลองพระเกิด²⁰ เป็นต้น ในบริเวณนี้เป็นแหล่งที่มีการปลูกข้าวที่สำคัญ และได้ส่งข้าวออกผ่านทางเมืองสงขลา ดังปรากฏในรายงานของพ่อค้าฮอลันดาเมื่อ พ.ศ. 2163 ว่า "...เมืองสงขลาส่งข้าวออกทุกปี ละ 500-600 last หรือ มีน้ำหนักประมาณ 753,384 กิโลกรัม²¹ ทั้งนี้ข้าวเป็นสินค้าส่งออกของเมืองสงขลาโดยตลอด แม้จนกระทั่งในช่วงหลังจากที่เมืองสงขลาหัวเขาแดงถูกทำลายลงไป และอยู่ในช่วงของเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนก็ยังปรากฏว่ามีพ่อค้าจีนจากเมืองแอมอย (Amoy) เดินทางเข้ามาซื้อข้าวที่เมืองสงขลาเมื่อ พ.ศ. 2268²² และเมื่อล่วงมาถึงเมืองสงขลาบ่อย่างปรากฏว่า ข้าวยังคงเป็นสินค้าส่งออกของเมืองสงขลาโดยตลอด นอกจากนี้มีสินค้าอีกประเภทหนึ่งคือ น้ำตาลโดนดซึ่งชาวพื้นเมืองเรียกว่า "น้ำผึ้ง" มีการผลิตมาช้านานโดยเฉพาะในแถบระโนด สทิงพระ ถือว่าเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญชนิดหนึ่งของเมืองสงขลา

นอกจากนี้ บริเวณรอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเป็นแหล่งปลูกพริกไทย²³ ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีความต้องการสูงนับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา โดยได้มีการขยายพื้นที่การปลูกพริกไทยอย่างกว้างขวางทั้งในปัตตานี สงขลา พัทลุง และนครศรีธรรมราช โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตที่เรียกว่า ตำบล "โครัน" ซึ่งอยู่ในเขตเมืองพัทลุงมีการปลูกพริกไทยเป็นจำนวนมาก จนกระทั่งพ่อค้าฮอลันดาระบุไว้อย่างชัดเจน รวมทั้งได้ส่งเรือจำพวก "แวงเกอร์" ประมาณ 4-5 ลำ มาประจำอยู่ที่สงขลาเพื่อทำหน้าที่กว้านซื้อพริกไทยจากพ่อค้าชาวพื้นเมือง แล้วรวบรวมไปเก็บไว้ที่ห้างเมืองสงขลา²⁴ การปลูกพริกไทยจำนวนมากเช่นนี้พ่อค้าฮอลันดาคาดการณ์ว่าอาจจะทำให้ราคาของพริกไทยซึ่งมีราคาสูงลดต่ำลงได้บ้าง กิจกรรมการค้าขายพริกไทยมิได้มี

²⁰ ประทุม ชุมเหิงพันธ์, "สภาพการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของดินแดนรอบทะเลสาบสงขลา," ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีสามสมุทรสทิงพระ. สถาพร ศรีสังข์, บรรณาธิการ, หน้า 54.

²¹ Terpstra, H. *De Factonij der Ootindische Compagnie te Patani, VKI* | ('s-Gravenhage : Martinus Nijhoff, 1938) p. 163 ช้างใน ญงยุทธ ชูแว่น, "พัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18," หน้า 42.

²² Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit : Sino-Siamese Trade, 1632-1853*. (Cambridge : Council on East Asian Studies, Harvard University, 1977), p.70.

²³ กรมศิลปากร, เอกสารของฮอลันดามัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ พ.ศ. 2167-2185 (ค.ศ. 1608-1620 และ ค.ศ. 1624-1642). แปลโดย นันทา สุตกุล, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2513), หน้า 84.

²⁴ กรมศิลปากร, บันทึกสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1, แปลโดย ไพโรจน์ เกษมนนกิจ, หน้า 138.

เพียงเฉพาะพ่อค้าฮอลันดาเท่านั้น แต่ยังมีพ่อค้าอังกฤษได้เข้ามาร่วมกระบวนการค้าขายด้วย ถึงกับตั้งห้างที่เมืองสงขลา โดยมีจุดประสงค์เพื่อที่จะได้มีโอกาสซื้อพริกไทยที่มีคุณภาพดีและราคาถูก และได้ส่งเรือระวางขับน้ำ 50 ตัน จากบันทมมาชนพริกไทยที่เมืองสงขลา ก่อนที่จะเดินทางกลับไปยุโรป²⁵

ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา มิได้มีเพียงเฉพาะการเป็นแหล่งผลิตทางเกษตรกรรมเท่านั้น หากแต่ยังเป็นแหล่งผลิตของป่านานาชนิดและมีความหลากหลาย ซึ่งเป็นสินค้าที่ต้องการของพ่อค้ามาโดยตลอด ได้แก่ หนังสัตว์ เขาสัตว์ งาช้าง นอแรด ช้าง ชัน ชะมด ยางไม้ เร่ว ผาง เปลือกปลิง รวมถึงไม้เนื้อแข็งที่นำมาใช้ทำเรือ และซ่อมแซมเรือ เป็นต้น อย่างไรก็ตามสินค้าของป่าและไม้เนื้อแข็งเหล่านี้ยังสามารถหาได้จากในบริเวณดินแดนที่อยู่ทางด้านตอนใต้ของทะเลสาบสงขลา คือ ดินแดนตอนในของคลองอู่ตะเภา และลุ่มน้ำสาขา โดยเฉพาะในบริเวณปากคลองอู่ตะเภาที่ไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา นั้น มีหมู่บ้านที่ทำการค้าต่อเรือและซ่อมแซมเรือที่บริเวณ บ้านท่าไอ (คำว่า “ไอ” เป็นสำเนียงท้องถิ่นปักษ์ใต้ มีความหมายถึง ฐ²⁶) ทั้งนี้ไม้มาจากดินแดนตอนในที่อยู่เหนือขึ้นไป ในลักษณะเช่นนี้เรือที่เข้ามาหลบลมมรสุมก็สามารถเดินเรือมายังหมู่บ้านท่าไอ เพื่อซ่อมแซมเรือได้โดยสะดวก สิ่งนี้ถือว่าเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เมืองสงขลามีความเหมาะสมกับการเป็นเมืองท่าทางการค้า นอกเหนือจากการมีสภาพภูมิประเทศที่เอื้ออำนวยแล้ว ยังมีแหล่งวัตถุดิบที่สามารถนำมาใช้ซ่อมแซมและสร้างเรือได้เป็นอย่างดีอีกด้วย

ดินแดนภายในที่เป็นแหล่งผลิตสินค้าที่สำคัญอีกประเภทหนึ่งคือ ดีบุก ซึ่งเป็นสินค้าที่ต้องการของพ่อค้าต่างชาติมาตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ 22 โดยระบุว่าเมืองสงขลาเป็นแหล่งผลิตดีบุกมาก่อน พ.ศ. 2185 และพ่อค้าที่เข้ามาทำการค้าขายดีบุกก็มีทั้งพ่อค้าฮอลันดาและอังกฤษ ต่างกล่าวถึงการค้าดีบุกในเมืองสงขลาและหัวเมืองใกล้เคียง²⁷ ทั้งนี้เมื่อพิจารณาจากสภาพภูมิศาสตร์ของเมืองสงขลาแล้วเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่า เมืองสงขลา มีดินแดนตอนในที่เป็นแหล่งผลิตดีบุกส่งออกจากเมืองสงขลา ได้แก่ ดินแดนตอนในบริเวณภายในของคลอง

²⁵ กรมศิลปากร. บันทึกสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1, แปลโดย ไพโรจน์ เกษแมนกิจ, หน้า 256-257.

²⁶ สัมภาษณ์ นายพิชัย ศรีใส, อายุ 56 ปี, สมาชิกชมรมรวบรวมเรื่องเมืองหาดใหญ่, วันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2547.

²⁷ กรมศิลปากร, เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ พ.ศ. 2167-2185 (ค.ศ. 1608-1620 และ ค.ศ. 1624-1642), แปลโดย นันทา สุตกุล, หน้า 284.

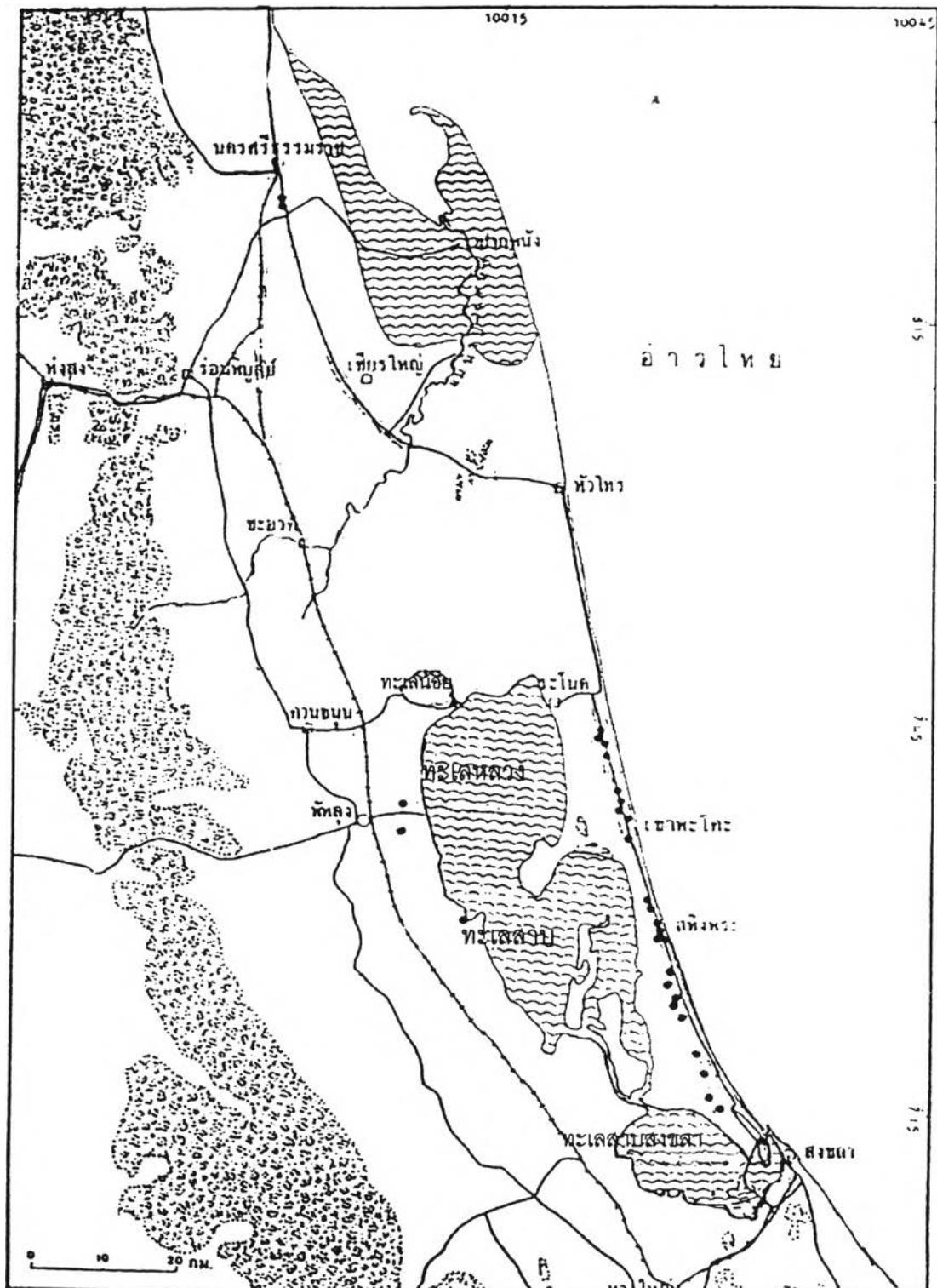
อู่ตะเภา (บริเวณที่เป็นอำเภอหาดใหญ่ในปัจจุบัน) และพบมากที่เมืองจะนะ ซึ่งไม่ปรากฏหลักฐานอย่างเด่นชัดว่า ในช่วงเมืองสงขลาหัวเขาแดงดินแดนเหล่านี้อยู่ในความปกครองของเมืองสงขลา โดยตรงหรือไม่ แต่มาปรากฏหลักฐานอย่างเด่นชัดว่า เป็นเมืองที่อยู่ในความปกครองของเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนและเมืองสงขลาบ่อทราย โดยมีสถานะเป็นเมืองขึ้นของเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน ต่อมาได้ถูกผนวกให้เข้ามาเป็นเมืองที่อยู่ในอาณาเขตของเมืองสงขลาบ่อทราย เมืองจะนะได้ชื่อว่าเป็นแหล่งผลิตดีบุกที่สำคัญของเมืองสงขลา ดังปรากฏว่า เมื่อจีนเหยียงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองแล้ว ได้แต่งตั้งให้นายฉิมบุตรพระสงขลา (โยม) เป็นหลวงรองราชมนตรี มีหน้าที่ควบคุมการทำเหมืองแร่ดีบุก คุมไพร่ส่วยดีบุกที่จะนะกำหนด²⁸ ต่อมากลุ่มตระกูล ณ สงขลาได้ขยายการทำเหมืองแร่ดีบุกไปยังยะลา ซึ่งเป็นดินแดนที่อยู่ภายใต้การปกครองเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนและบ่อทราย ภายใต้การบุกเบิกของหลวงสวัสดิภักดี (ยิ้มซ้าย) บุตรพระจะนะ (เค่ง) จำนวน 6 เหมือง คือ เหมืองคิระ เหมืองลำบู เหมืองหม่าแระ เหมืองบายอ เหมืองใหม่ และเหมืองเหมะบุลิน²⁹

สินค้าอีกประเภทหนึ่งซึ่งเป็นที่ต้องการของพ่อค้ามาตลอด โดยเฉพาะพ่อค้าชาวจีน คือ รังนก ซึ่งแหล่งผลิตสำคัญอยู่ที่เกาะสี เกาะห้า ภายในทะเลสาบสงขลาที่เรียกว่า “ทะเลสาบ” * (โปรดดูแผนที่ 4 แสดงลักษณะทางกายภาพของทะเลสาบสงขลา) ในช่วงเมืองสงขลาหัวเขาแดงไม่ปรากฏหลักฐานว่า ในบริเวณนี้ขึ้นตรงหรืออยู่ภายใต้การปกครองของเมืองสงขลา แต่มีความเป็นไปได้ว่าเป็นดินแดนที่อยู่ในความปกครองของเมืองสงขลามาก่อน และเจ้าเมืองสงขลาได้เข้าไปเก็บเกี่ยวผลประโยชน์มาโดยตลอด แม้กระทั่งก่อนที่เมืองสงขลาหัวเขาแดงจะ

²⁸ พระยาวิเชียรคีรี(ชม), “พงศาวดารเมืองสงขลา,” ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3, (กรุงเทพมหานคร : องค์การการค้าของคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, 2506), หน้า 38.

²⁹ พระยาวิเชียรคีรี(ชม), “พงศาวดารเมืองปัตตานี,” ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3, หน้า 22.

* ทะเลสาบสงขลาประกอบไปด้วยพื้นที่ 4 ส่วน คือ ส่วนที่หนึ่งเรียกว่า ทะเลสาบสงขลา อยู่บริเวณใต้สุดของทะเลสาบ มีปากทางเข้า-ออก และมีเกาะข่อยอยู่ภายใน ส่วนที่สองเรียกว่า ทะเลสาบ อยู่ขึ้นไปจากส่วนที่หนึ่งนับตั้งแต่คอคอดที่เรียกว่าปากอรขึ้นไปถึงแนวเกาะใหญ่ ในบริเวณนี้ประกอบไปด้วยเกาะต่างๆมากมาย รวมทั้งเกาะสี และเกาะห้า ด้วย ส่วนที่สามเรียกว่า ทะเลหลวง เริ่มตั้งแต่แนวเกาะใหญ่ขึ้นไปจนจดแผ่นดินทางตอนเหนือสุด นับว่าเป็นส่วนที่มีขนาดใหญ่ที่สุด ส่วนที่สี่ เรียกว่า ทะเลน้อย อยู่ทางตอนเหนือสุด ในอดีตมีทางน้ำเป็นคอคอดเชื่อมกับทะเลหลวง แต่ในปัจจุบันทางน้ำถูกปิดจากกาทำถมของโคลนและตะกอน (ที่มา ไพฑูรย์ พงศบุตร และคณะ, ภูมิลักษณะประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, 2534) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เนื่องในวโรกาสวันคล้ายวันพระราชสมภพและเจริญพระชนมายุครบ 36 พรรษา 2 เมษายน 2534), หน้า 241-242.

แผนที่ 4 แสดงลักษณะทางกายภาพของทะเลสาบสงขลา

ที่มา : ทิวา ศุภจรรยา, "สภาพภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานบริเวณเมืองสงขลา," ใน การสัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา. (กรุงเทพมหานคร : สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2535), หน้า 59.

ถูกทำลายใน พ.ศ. 2223 ยังได้ส่งคนออกไปกว้านเก็บรังนก³⁰ และภายหลังเมืองสงขลาหัวเขาแดง ถูกทำลายลงไป เจ้าเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนเป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์จากการเก็บรังนก จนกระทั่ง จีนเหยียง แซ่เฮา ขอพระราชทานทำอากรรังนก โดยยื่นข้อเสนอจ่ายเงินอากรรังนกปีละ 50 ชั่ง (4,000 บาท) นับจากนั้นเป็นต้นมา การทำอากรรังนกที่เกาะสี่ เกาะห้าถูกผูกขาดโดยกลุ่มคนใน ตระกูล ณ สงขลามาโดยตลอด จนเกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีการประมูลอากรรังนกในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้เปลี่ยนมือผู้ทำอากรรังนกที่เกาะสี่ เกาะห้า

ยังมีสินค้าอีกชนิดหนึ่งที่มาจากแหล่งผลิตในทะเลสาบสงขลา นั่นคือ ผลิตผลจากการประมง ซึ่งมีชุกชุมในบริเวณที่เรียกว่า ทะเลสาบสงขลา เพราะเป็นอาณาบริเวณที่ บรรจบกันระหว่างน้ำจืดที่ไหลมาจากทางตอนเหนือของทะเลสาบ และน้ำทะเลที่ไหลเข้ามาทาง ปากทางเข้า-ออกทะเลสาบสงขลา ทำให้เกิดสภาวะน้ำกร่อย เป็นแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วย สัตว์น้ำนานาชนิด โดยเฉพาะกุ้ง ปลา และสาหร่ายผมนางที่สามารถนำไปทำกุ้ง ผลิตผล ทางการประมงที่มีชื่อเสียงมานานของเมืองสงขลา ก็คือ กุ้งไม้* ปลาแห้ง และกะปิ สินค้าจาก ผลิตผลการประมงนี้เป็นที่ต้องการของพ่อค้ามาโดยตลอด ปรากฏหลักฐานเด่นชัดมาตั้งแต่เมือง สงขลาฝั่งแหลมสน

สำหรับดินแดนภายในอีกลักษณะหนึ่ง ที่สนับสนุนส่งเสริมให้เมือง สงขลามีลักษณะของความเป็นเมืองท่าทางการค้า นั่นก็คือ การเข้าไปมีอำนาจทางการเมืองการ ปกครองเหนือเมืองต่างๆ ซึ่งในสมัยเมืองสงขลาหัวเขาแดง ปรากฏว่าเคยเข้าไปมีอำนาจเหนือ เมืองนครศรีธรรมราชและเมืองปัตตานีในช่วงระยะเวลาหนึ่ง แต่ก็ไม่สามารถระบุได้ว่าเมืองสงขลา ได้รับประโยชน์อย่างใดจากการเข้าไปมีอิทธิพลเหนือเมืองทั้งสอง เพียงแต่ทำให้สถานะของความ เป็นเมืองท่าทางการค้าของเมืองสงขลาหัวเขาแดงโดดเด่น เมื่อล่วงถึงช่วงเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน และบ่อয়ง โดยเฉพาะในช่วงที่กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ปกครองเมืองสงขลา ปรากฏว่าได้ขยาย อิทธิพลทางการเมืองเข้าไปครอบครองดินแดนต่างๆ มากขึ้น ทั้งที่เป็นดินแดนที่ถูกผนวกให้เข้ามา เป็นส่วนหนึ่งของเมืองสงขลา และเมืองที่ขึ้นอยู่ในความปกครองควบคุมดูแลของเมืองสงขลา เช่น เจ็ดหัวเมืองแขก บรรดาเมืองต่างๆ เหล่านี้นำมาซึ่งผลประโยชน์ และมีสถานะเป็นดินแดนภายใน

³⁰ กรมศิลปากร. บันทึกสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1, แปลโดย ไพโรจน์ เกษมณีกิจ, หน้า 287.

* เป็นสินค้าส่งออกที่มีชื่อเสียงของเมืองสงขลาในอดีต หมายถึง กุ้งที่นำมาล้างด้วยน้ำเกลือ นำมาตากแดดเดียว จากนั้น จึงนำมาเสียบไม้เรียงกันเป็นแถว จากนั้นนำไปตากแดดต่อตามความต้องการว่าจะให้แห้งมากน้อยเพียงไร แต่โดยมากมักตากอีก หนึ่งหรือสองแดด วิธีการรับประทาน จะย่างด้วยไฟอ่อนๆ แล้วนำมาหุบเบาๆ ให้เนื้อกุ้งฟู รับประทานกับข้าวต้ม หรือข้าวสวย

ที่เมืองสงขลาสามารถเรียกเก็บทรัพยากรภายใน มาเป็นสินค้าส่งออกได้เป็นอย่างดี เช่น ดินบุก และเมืองสงขลายังได้รับผลประโยชน์ในแง่ของตัวเงิน ซึ่งสามารถนำมาเป็นทุนดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจได้อีกต่อไป

กล่าวได้ว่า เมืองสงขลามีดินแดนภายในที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรตามธรรมชาติและมีพื้นที่ที่เหมาะสมกับการเกษตรกรรม ทำให้เป็นแหล่งผลิตสินค้าจำนวนมากที่อยู่ในความต้องการของพ่อค้าต่างชาติ และเป็นสิ่งจูงใจให้พ่อค้าเดินทางเข้ามาติดต่อดำขาย ประกอบกับการมีสภาพทางภูมิศาสตร์ที่เอื้ออำนวย ก็ยังเป็นองค์ประกอบที่ช่วยเกื้อหนุนให้เมืองสงขลาเป็นเมืองท่าทางการค้า

2.1.3 การดำเนินนโยบายการบริหารจัดการของกลุ่มผู้ปกครอง

องค์ประกอบที่ส่งเสริมให้เมืองสงขลาที่มีความเหมาะสมกับการเป็นเมืองท่าทางการค้า ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้นเป็นองค์ประกอบขึ้นอยู่กับสิ่งที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ เป็นสำคัญ ซึ่งก็เป็นสิ่งที่ช่วยเสริมศักยภาพของเมืองสงขลาให้มีความโดดเด่น แต่ถ้าหากกลุ่มคนที่เข้ามาปกครองไม่มีความชำนาญหรือทักษะการจัดการ ที่จะดึงศักยภาพของเมืองสงขลาที่มีอยู่เป็นทุนเดิมอยู่แล้วมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ก็มีโอกาสทำให้เมืองสงขลาดำรงสถานะเมืองท่าทางการค้ามาโดยตลอดได้ ดังนั้นการดำเนินนโยบายการบริหารจัดการของกลุ่มผู้ที่มาปกครองเมืองสงขลา จึงเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่า 2 องค์ประกอบแรก กล่าวคือ เมืองสงขลาทั้ง 3 แห่งถูกปกครองด้วยกลุ่มผู้ปกครอง 2 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มคนแขกในช่วงเมืองสงขลาหัวเขาแดง และกลุ่มคนจีนในช่วงเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนและบ่อยาง ซึ่งในที่นี้จะกล่าวเพียงเฉพาะการดำเนินนโยบายการบริหารจัดการของกลุ่มคนแขกซึ่งปกครองเมืองสงขลาหัวเขาแดง

เมืองสงขลาหัวเขาแดง ตะโต๊ะ โมกอล ดำเนินนโยบายส่งเสริมการค้า ด้วยการทำให้เมืองสงขลาหัวเขาแดงมีลักษณะเป็นเมืองท่าปลอดภาษี มีการค้าโดยเสรี ที่ผู้เข้ามาทำการค้าขายไม่ต้องเสียภาษี อากรแต่อย่างใด เพียงแต่เสียของกำนัลให้กับเจ้าเมืองเพียงเล็กน้อย ซึ่งจะทำให้ผู้ที่เข้ามาทำการค้าขายที่เมืองสงขลา เสียค่าใช้จ่ายอันเป็นต้นทุนลดน้อยกว่าที่จะไปค้าขายในเมืองท่าอื่นๆ ดังข้อความบันทึกรายงานถึงบริษัทของจอห์น จูร์แดง เจ้าหน้าที่ชั้นข้าหลวงบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ความว่า "...การตั้งห้างที่สงขลาเสียค่าใช้จ่ายน้อยกว่าการตั้งที่

เมืองปัตตานี เพราะที่นั่นไม่ต้องเสียภาษี เพียงแต่เอาของกำนัลไปให้เจ้าเมืองเท่านั้น...”³¹ และ “...ที่นั่น [สงขลา] ไม่เรียกเก็บอากรขนอนเลย เพียงแต่เสียของกำนัลให้แก่ตะโต๊ะ โมกอล เพียงเล็กน้อย ก็สามารถนำสินค้าผ่านได้...”³² และเมื่อพ่อค้าผ่านด่านเข้ามาได้แล้วก็สามารถติดต่อซื้อสินค้าพื้นเมืองได้โดยตรง การใช้นโยบายการค้าเสรีและเมืองท่าปลอดภาษีได้สร้างแรงจูงใจให้พ่อค้าจากที่ต่างๆ เดินทางเข้ามาติดต่อกับค้าขายที่เมืองสงขลา ไม่ว่าจะเป็นพ่อค้าชาวตะวันตก อย่างเช่น ฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศสที่แห่ไปตั้งห้างอยู่ที่เมืองสงขลา หรือพ่อค้าชาวจีนที่มุ่งหน้าเดินทางไปเมืองสงขลา³³

นอกจากนี้ ตะโต๊ะ โมกอล ยังได้สร้างเสถียรภาพความมั่นคงปลอดภัยให้เกิดขึ้นในอาณาบริเวณน่านน้ำเมืองสงขลา ด้วยการมีกองทัพเรือที่เข้มแข็งเพื่อปราบปรามโจรสลัดที่คอยมารบกวนปล้นสดมเรือของลูกค้า อันเป็นมาตรการหนึ่งที่จูงใจให้พ่อค้าเดินทางมาค้าขาย ส่วนอีกมาตรการหนึ่งคือ การดำเนินนโยบายยอมรับในความมีอำนาจเหนือกว่าของศูนย์อำนาจส่วนกลาง คือ อยุรยา และอำนาจท้องถิ่น คือ นครศรีธรรมราช เพื่อหลีกเลี่ยงมิให้มีการเผชิญหน้ากันโดยตรงในเรื่องความขัดแย้งผลประโยชน์ทางการค้า นับว่าเป็นการดำเนินนโยบายที่ชาญฉลาดที่จะไม่ถูกรบกวนจากอำนาจภายนอกในช่วงที่เมืองสงขลาหัวเขาแดงเริ่มก่อร่างสร้างตัว และให้เป็นที่รู้จัก ยอมรับของพ่อค้าทั้งหลาย ต่อมาเมื่อเมืองสงขลาหัวเขาแดงมีความมั่งคั่งและมั่นคง ตะโต๊ะ โมกอล ดำเนินนโยบายเป็นอิสระจากอำนาจท้องถิ่น (เมืองนครศรีธรรมราช) โดยขึ้นตรงต่ออยุธยาอย่างน้อยตั้งแต่ พ.ศ. 2156 เป็นต้นไป ที่ได้จัดส่งบรรณาการไปยังอยุธยา³⁴ โดยไม่ผ่านเมืองนครศรีธรรมราช และปรากฏหลักฐานว่าใน พ.ศ. 2165 ตะโต๊ะ โมกอล ได้รับการแต่งตั้งให้เป็น “ข้าหลวงของพระเจ้ากรุงสยาม” สามารถติดต่อกับพ่อค้าต่างชาติได้โดยตรงไม่ต้องผ่านเมืองนครศรีธรรมราช³⁵ ทำให้เมืองสงขลาในฐานะเมืองท่าทางการค้าที่โดดเด่น

³¹ กรมศิลปากร, บันทึกสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1, แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, หน้า 177.

³² เมืองเดียวกัน, หน้า 138.

³³ เมืองเดียวกัน, หน้า 48.

³⁴ กรมศิลปากร, เอกสารของจดสันตสาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ พ.ศ. 2167-2185 (ค.ศ. 1608-1620 และ ค.ศ. 1624-1642), แปลโดย นันทา สุตกุล, หน้า 63.

³⁵ กรมศิลปากร, บันทึกสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1, แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, หน้า 176-177.

กล่าวได้ว่า การดำเนินนโยบายให้เมืองสงขลาหัวเขาแดงเป็นเมืองท่าปลอดภาษีและการค้าเสรี มีส่วนสำคัญทำให้เมืองสงขลาหัวเขาแดงมีฐานะเป็นเมืองท่าทางการค้า ผดุงกับความชาวยุโรปของกลุ่มผู้ปกครองที่สามารถลดการเผชิญหน้ากับศูนย์อำนาจส่วนกลาง และท้องถิ่น เพื่อจัดข้อขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์ทางการค้า เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ส่งเสริมให้เมืองสงขลาหัวเขาแดงเติบโตเป็นเมืองท่าทางการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่ง

2.2 การก้าวขึ้นสู่ความเป็นผู้นำของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา

ชาวจีนรู้จักเส้นทางติดต่อค้าขายกับอาณาบริเวณตอนกลางของคาบสมุทรมลายู มาตั้งแต่สมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ ดังปรากฏร่องรอยของโบราณวัตถุที่ชุมชนโบราณสทิงพระเป็นเครื่องด้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง (ราวพุทธศตวรรษที่ 12-13) สมัยราชวงศ์ซ่ง (ราวพุทธศตวรรษที่ 14-16 และ 16-18) และสมัยราชวงศ์หยวน (ราวพุทธศตวรรษที่ 18-19)³⁶ การเดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายรวมถึงการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนในอาณาบริเวณดังกล่าวนี้ สืบเนื่องกันมาโดยตลอด ส่วนมากเป็นชาวจีนที่มาจากมณฑลฟูเจี้ยน และมณฑลกวางตุ้ง ซึ่งมีความชำนาญการเดินทางเรือทางทะเล และรู้จักเส้นทางเดินทางเรือระหว่างจีนกับดินแดนประเทศไทยเป็นอย่างดี โดยเฉพาะในบริเวณทางภาคใต้ที่มีเมืองท่าทางการค้าหลายแห่ง ไม่ว่าจะเป็นเมืองนครศรีธรรมราช สงขลา และปัตตานี

ในจำนวนนี้ชาวจีนจากมณฑลฟูเจี้ยน ซึ่งเรียกตามกลุ่มสำเนียงภาษาพูดของจีนแต่จิวว่า ฮกเกี้ยน เป็นกลุ่มคนที่เข้ามาติดต่อค้าขายและตั้งถิ่นฐานในภาคใต้ของประเทศไทยเป็นจำนวนมาก รวมถึงการเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองสงขลา โดยเฉพาะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23³⁷ การเดินทางโดยเรือสำเภาพวกเขาจะออกจากเมืองท่าจาง-โจว , เอ๋หมิง , ฉวน-โจว เมืองท่าใหญ่ของมณฑลฟูเจี้ยน หรือ เมืองท่ารองอย่างเมืองไห่-เจิน , ฎง-อัน³⁸ โดยเริ่มออกเดินทางในช่วงระหว่างเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนเมษายน อาศัยลมที่พัดมาจากทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และเมื่อเดินทางมาถึงที่หมายในเมืองไทยแล้ว ก็จะเดินทางกลับเมืองจีนในช่วงระหว่างเดือนมิถุนายนถึงเดือนกันยายน โดยอาศัยลมที่พัดมาจากทิศตะวันตกเฉียงใต้ การค้าระหว่างมณฑลฟูเจี้ยนกับ

³⁶ ธาพวงศ์ ศรีสุชาติ, "ชุมชนแรกเริ่มสมัยประวัติศาสตร์บริเวณพะโคะและใกล้เคียง," ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรมลายู, สภาฯ ศรีสังข์, บรรณาธิการ, หน้า 37, 39.

³⁷ Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade, 1652-1853.*, pp.63, 266.

³⁸ วิลเลียม จี. สกินเนอร์, *สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์*, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529), หน้า 42.

สงขลาและปัตตานีมีมากขึ้นในช่วงพ.ศ. 2290³⁹ ซึ่งมีทั้งการค้าของหลวงและการค้าของพ่อค้าเอกชนชาวจีน เพื่อตอบสนองความต้องการสินค้าที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของทั้งสองฝ่าย

จากสภาพดังกล่าวข้างต้นนั้น หนึ่งในชาวจีนจำนวนมากที่เดินทางมายังเมืองไทยก็คือ จินเหยียง แซ่เฮา* ซึ่งเป็นชาวเมืองเจียงจี้หู ตำบลเส้หิ้นเหนื่อเมืองเอ๋อหมิง⁴⁰ ขณะนั้นมีอายุได้ 34 ปี เดินทางมาถึงเมืองสงขลาใน พ.ศ. 2293 (ปีมะเมีย โทศก) ก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 เป็นเวลานานถึง 17 ปี จินเหยียงมีความแตกต่างไปจากชาวจีนคนอื่นๆ ตรงที่สามารถผลักดันตนเองให้ก้าวขึ้นมาจากการเป็นพ่อค้ามาสู่การเป็นผู้ปกครองเมืองสงขลา และที่สำคัญสามารถดำรงรักษาสถานะดังกล่าวให้อยู่ภายในกลุ่มตระกูลได้นานถึงศตวรรษกว่า เหตุผลหนึ่งที่เป็นแรงจูงใจให้จินเหยียงเดินทางเข้ามาตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานในเมืองสงขลา เป็นเพราะว่า มีชาวจีนออกเทียบเดินทางเข้ามาติดต่อค้าขาย และมีบางคนเข้ามาตั้งหลักแหล่งอาศัยอยู่มาก่อนหน้านี้แล้ว จึงได้เดินทางตามๆ กันมา เมื่อจินเหยียงเดินทางมาถึงเมืองสงขลาได้ลงหลักปักฐานตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ในบริเวณเมืองเก่าของสุลต่านริมเขาแดง ประกอบอาชีพทำมาหาเลี้ยงชีวิตด้วยการทำสวนปลูกผักกาดขาย และคงจะทำกำไรให้กับจินเหยียงได้บ้างแต่ไม่มากนัก จึงทำให้ในอีกหนึ่งปีต่อมา คือใน พ.ศ. 2294 (ปีมะแม ตรีกศก) จินเหยียงหันไปประกอบอาชีพอื่นที่ทำรายได้มากกว่านี้ โดยย้ายไปอยู่ที่ตำบลทุ่งอาหวัง แขวงเมืองจะนะ ซึ่งเป็นถิ่นหนึ่งที่มีชุมชนชาวจีนเข้ามาตั้งรกรากอยู่ก่อนหน้านี้แล้ว ณ ที่แห่งนี้จินเหยียงประกอบอาชีพทำสวนพลูและขายพลู แต่จินเหยียงประกอบอาชีพดังกล่าวได้เพียง 3 ปีเท่านั้น ก็ได้ย้ายกลับมาเมืองสงขลาอีกครั้งใน พ.ศ. 2296 (ปีระกา เบญจศก) โดยประกอบอาชีพการประมง และตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลบ้านบ่ออย่าง⁴¹ การย้ายกลับมาครั้งนี้แสดงให้เห็นว่า จินเหยียงประสบผลสำเร็จจากการทำสวนพลู สามารถสะสมทุนได้จำนวนหนึ่ง จนสามารถนำเงินมาลงทุนประกอบอาชีพทางการประมง อันเป็นอาชีพที่ต้องใช้เงินทุนซื้อเครื่องมืออุปกรณ์การประมง และหาแรงงานทำการประมง ดักโพงพางด้วยการช่วยไถ่ทาสได้ถึง 4 ครั้ว จินเหยียงประกอบอาชีพประมงนานประมาณ 5-6 ปี คือใน พ.ศ. 2301 (ปีชาล

³⁹ วิลเลียม จี. สกินเนลล์, *สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์*, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, หน้า 17.

* "เฮา" เขียนเป็นตัวอักษรจีนว่า 吳 และถ้าเขียนเป็นอักษรพินอิน (Pinyin) จะเขียนว่า Wú สำหรับการอ่านออกเสียงสำเนียงจีนกลางจะอ่านว่า "อู" แต่ถ้าอ่านเป็นสำเนียงจีนแต้จิ๋ว จะอ่านว่า "ไว้ว".

⁴⁰ พระยาวิเชียรคีรี (ชม), "พงศาวดารเมืองสงขลา," ใน *ประชุมพงศาวดาร* เล่ม 3, หน้า 35.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 35 – 36.

สัมฤทธิ์ศึก) จีนเหยียงได้ย้ายมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ฝั่งแหลมสน (อยู่ฝั่งตรงข้ามกับ ตำบลบ่อทราย) ซึ่งเป็นแหล่งชุมชนเพื่อประกอบอาชีพการค้าขาย ต่อมาจีนเหยียงได้แต่งงานกับชาวเมืองพัทลุง⁴² 2 คน และให้กำเนิดบุตรกับจีนเหยียง กล่าวคือ ภรรยาที่ 1 (แซ่เล่า)⁴³ มีบุตร 2 คน คือ บุญห่วย บุญเอียด ภรรยาคนที่ 2 (แซ่จิ้ง)⁴⁴ มีบุตร 3 คน คือ บุญชื่น เกียนเส้ง และยกเส้ง การประกอบอาชีพการค้าขายของจีนเหยียง มีความเป็นไปได้ว่าเป็นพ่อค้าคนกลางรับซื้อสินค้า และรวบรวมสินค้าจากชาวพื้นเมืองไปขายให้กับพ่อค้าจากเมืองจีนซึ่งมาจากมณฑลฟูเจี้ยน ทำให้จีนเหยียงติดต่อกับพ่อค้าจีนได้สะดวก เพราะมีพื้นเพมาจากแหล่งเดียวกัน

จะเห็นได้ว่า นับจากจีนเหยียงเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองสงขลาบริเวณเชิงเขาแดง เริ่มก่อร่างสร้างฐานะของตนเองจากการประกอบอาชีพทำการเกษตรกรรม จนกระทั่งหันมาประกอบอาชีพการค้าขายที่เมืองสงขลาฝั่งแหลมสนนั้น จีนเหยียงได้ใช้เวลาจนถึง 8 ปีในการก่อร่างสร้างฐานะของตนเองให้มีความมั่งคั่ง และเป็นที่ยอมรับนับถือของชาวบ้าน และเรียกจีนเหยียงว่า “ตัวแปะ”⁴⁵ อันเป็นคำที่แสดงถึงการยอมรับและการยกย่องของคนรอบข้างในสังคม

จากการที่จีนเหยียงสะสมทรัพย์สินเงินทองและข้าทาสบริวาร สิ่งเหล่านี้ได้เป็นพื้นฐานนำมาสู่การขยับฐานะก้าวขึ้นมาจากการพ่อค้า ไปสู่การเป็นเจ้าเมืองสงขลาในเวลาต่อมา กล่าวคือ ใน พ.ศ. 2312 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงนำกองทัพมาปราบปรามเจ้าเมืองนครฯ (หนู) ซึ่งตั้งตัวเป็นอิสระภายหลังเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 และได้ยกทัพมาที่เมืองสงขลา ในโอกาสนี้จีนเหยียงได้ทูลเกล้าฯ ถวายบัญชีทรัพย์สินเงินทอง บุตร ภรรยา ข้าทาสบริวารและยาแดง (ยาสูบ) จำนวน 50 หีบ เพื่อขอทำอากรรังนกที่เกาะสี เกาะห้าในทะเลสาบสงขลา โดยถวายเงินอากรรังนกปีละ 50 ชั่ง (หรือ 4,000 บาท) สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงรับไว้เฉพาะยาแดง 50 หีบ และทรงแต่งตั้งให้จีนเหยียงเป็น หลวงอินทศิรมบัติ นายอากร ทำอากรรังนกเกาะสี เกาะห้า⁴⁶ ซึ่งในระยะก่อนหน้านี้นี้เข้าใจว่าการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากรังนกอยู่ในความควบคุม

⁴² พระยาวิเชียรคีรี(ชม), “พงศาวดารเมืองสงขลา.” ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3. หน้า 36.

⁴³ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์เอกเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศร์(จิตร ณ สงขลา) ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันอังคารที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2519, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2519), หน้า 404.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 406.

⁴⁵ พระยาวิเชียรคีรี(ชม), “พงศาวดารเมืองสงขลา.” ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3. หน้า 37.

⁴⁶ พระยาวิเชียรคีรี(ชม), “พงศาวดารเมืองสงขลา,” ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3. , หน้า 36 – 37

ของเจ้าเมืองสงขลา คือ พระสงขลา (โยม) เมื่อจีนเหยียงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นหลวงอินทศิริสมบัติ ราษฎรพากันเรียกว่า “จอมแหลมสน” หรือ “ซัวแปะ”⁴⁷ กล่าวได้ว่าจีนเหยียงใช้เวลา 11 ปี นับจากเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่เมืองสงขลาฝั่งแหลมสน สะสมทรัพย์สินเงินทอง เมื่อโอกาสอำนวยจึงใช้ทรัพย์สินเป็นฐานขอพระราชทานทำอากรรังนก จนได้รับการแต่งตั้งให้เป็นนายอากรรังนกมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงอินทศิริสมบัติในที่สุด

นับจากจุดนี้เองที่เป็นจุดเริ่มต้นทำให้หลวงอินทศิริสมบัติ (เหยียง) ค่อยๆ ก้าวไปสู่การมีอำนาจปกครองเมืองสงขลา กล่าวคือ การได้รับแต่งตั้งให้เป็นนายอากรรังนกนี้เป็นช่องทางทำให้จีนเหยียงได้เข้ามามีส่วนใกล้ชิดกับราชสำนักส่วนกลางที่กรุงธนบุรี ด้วยการส่งเงินอากรรังนกจำนวน 50 ชั่งเข้าไปถวายที่กรุงธนบุรีทุกปีมิได้ขาด ทำให้เป็นที่พอใจของศูนย์อำนาจส่วนกลาง ซึ่งการเข้าไปถวายอากรดังกล่าวทุกๆ ปี ย่อมทำให้มีโอกาสที่จะสร้างความใกล้ชิดสนิทสนมกับข้าราชการระดับต่างๆ ในกรุงธนบุรีด้วยอีกเช่นกัน แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นช่องทางให้มีอำนาจภายในท้องถิ่นในระดับหนึ่ง นั่นคือ สามารถเข้าควบคุมแรงงานของรัฐที่เรียกว่า “เลกเกาะรังนก” ซึ่งเป็นแรงงานที่มีความชำนาญในการเก็บผลิตผลรังนก และอาศัยอยู่ในบริเวณใกล้กับเกาะรังนก ทั้งนี้เพราะได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตจากพระมหากษัตริย์ให้ทำอากรรังนก นอกจากนายอากรรังนกจะมีอำนาจในการเรียกเกณฑ์แรงงานเลกเกาะรังนกแล้ว ยังมีอำนาจว่ากล่าวและควบคุมเลกเกาะรังนก รวมทั้งสามารถลงโทษผู้ที่ฝ่าฝืนหรือทำความผิดเกี่ยวกับรังนกได้อีกด้วย ทั้งนี้เพื่อให้สามารถดำเนินการจัดเก็บรังนกเป็นไปได้อย่างดี ไม่ให้เกิดความเสียหายที่จะกระทบต่อการส่งอากรรังนกไปยังศูนย์อำนาจส่วนกลางได้ นอกจากนี้หลวงอินทศิริสมบัติ (เหยียง) ได้รับความไว้วางใจจากศูนย์อำนาจส่วนกลางให้ช่วยเหลืองานราชการต่างๆ อยู่เสมอมา เช่น ใน พ.ศ. 2316 ศูนย์อำนาจส่วนกลางส่งข้าหลวงมาเป็นแม่กองสักเลกแซนซ้ายเมืองนคร เมืองพัทลุง เมืองสงขลา ในครั้งนี้หลวงอินทศิริสมบัติ (เหยียง) ได้เป็นพเยียนสัก⁴⁸ ช่วยเหลืองานราชการสำเร็จลุล่วงด้วยดี หลวงอินทศิริสมบัติ (เหยียง) จัดส่งเงินอากรรังนกมายังกรุงธนบุรีติดต่อกันนานถึง 6 ปี จึงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ให้เป็นเจ้าเมืองสงขลาแทนพระสงขลา (โยม) ซึ่งถูกถอดออกจากราชการและถูกจำไว้ที่กรุงธนบุรี โดยได้รับการแต่งตั้งให้เป็น

⁴⁷ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์เอกเจ้าพระยาวิกรมวิภัย (จิตร ณ สงขลา). หน้า 37.

⁴⁸ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์), “พงศาวดารเมืองสงขลา,” ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 30, (กรุงเทพมหานคร : องค์การคำคุณสุภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, 2511), หน้า 188.

พระสงขลา (เหยียง)⁴⁹ ผู้ว่าราชการเมืองสงขลา เมื่อ พ.ศ. 2318 และให้ขึ้นอยู่กับเมือง นครศรีธรรมราช นับจากนั้นเป็นต้นมาบุคคลที่อยู่ในกลุ่มสายตระกูลของจีนเหยียง แซ่เฮา ได้รับ พระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองสงขลาสืบต่อมาจนกระทั่งถึง พ.ศ. 2444 เมื่อพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ขอลาออกจากตำแหน่งเจ้าเมืองสงขลา และพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งจางวางกำกับราชการเมือง สงขลา พร้อมกับรับพระราชทานเบี้ยบำนาญปีละ 8,000 บาท⁵⁰ ซึ่งมากกว่าเมืองนครศรีธรรมราช ถึง 2,000 บาท

ครั้งเมื่อประกาศใช้พระราชบัญญัตินามสกุล พ.ศ. 2456 พระยาพฤชาภิรมย์ (ทิตย) กราบบังคมทูลขอพระราชทานนามสกุลจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และ ได้รับพระราชทานนามสกุลว่า ณ สงขลา (na Sonkhla) เมื่อวันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2456 เป็น นามสกุลลำดับที่ 108 นับจากนั้นมากลุ่มบุคคลที่สืบเชื้อสายมาจากจีนเหยียง มีนามสกุลว่า ณ สงขลา สำหรับบุคคลในกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ที่ได้รับพระราชทานโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าเมือง สงขลาในแต่ละช่วงระยะเวลา มีดังนี้

1. พระสงขลา (เหยียง แซ่เฮา)	ระหว่าง พ.ศ. 2318 – 2327
2. เจ้าพระยาอินทวิเศษ (บุญห้อย ณ สงขลา)	ระหว่าง พ.ศ. 2327 – 2355
3. พระยาวิเศษภักดี (เถียนจ้ง ณ สงขลา)	ระหว่าง พ.ศ. 2355 – 2360
4. พระยาวิเชียรคีรี (เถียนเส็ง ณ สงขลา)	ระหว่าง พ.ศ. 2360 – 2390
5. เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์ ณ สงขลา)	ระหว่าง พ.ศ. 2390 – 2408
6. เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น ณ สงขลา)	ระหว่าง พ.ศ. 2408 – 2427
7. พระยาวิเชียรคีรี (ชุ่ม ณ สงขลา)	ระหว่าง พ.ศ. 2427 – 2431
8. พระยาวิเชียรคีรี (ชม ณ สงขลา)	ระหว่าง พ.ศ. 2431 – 2444

กล่าวได้ว่าจีนเหยียง แซ่เฮา ชาวเมืองเจียงจี้หนู มณฑลฟูเจี้ยนใช้เวลาเพียง 25 ปี ก้าวเข้ามาสู่การมีอำนาจปกครองเมืองสงขลา โดยเริ่มต้นจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรม มาสู่

⁴⁹ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี(บุญสังข์), “พงศาวดารเมืองสงขลา.” ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 30. หน้า 189. แต่ใน พงศาวดารเมืองสงขลา ฉบับที่เรียบเรียงโดย พระยาวิเชียรคีรี (ชม) ระบุว่า หลวงอินทวิเศษสมบัติ (เหยียง) นายอากรรังนกได้รับการ โปรดเกล้าฯตั้งให้เป็นหลวงสุวรรณคีรีสมบัติ ผู้ว่าราชการเมืองสงขลา ซึ่งมีความเป็นไปได้ว่าบรรดาศักดิ์หลวงสุวรรณคีรีสมบัติ เป็น บรรดาศักดิ์ในช่วงแรกที่ได้รับการแต่งตั้ง ส่วนบรรดาศักดิ์พระสงขลา นั้นเป็นบรรดาศักดิ์ที่ได้รับการแต่งตั้งในระยะต่อมา.

⁵⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 75 ค. 19/128, เรื่องเบี้ยบำนาญพระยาวิเชียรคีรี พระยาศรีธรรมราช .

การประมง และการค้าขาย ซึ่งเป็นการสะสมทุนทีละเล็กละน้อย จนกระทั่งมีทรัพย์สินเงินทอง มากเพียงพอที่จะนำมาใช้เป็นทุนขอพระราชทานทำอากรรังนกเกาะสีเกาะห้า อันเป็นช่องทาง ทำให้สะสมทุนเพิ่มขึ้น และการสะสมทุนยิ่งเพิ่มขึ้นเมื่อคนในกลุ่มตระกูล ณ สงขลาได้รับแต่งตั้งให้ เป็นเจ้าเมืองสงขลาเป็นระยะเวลาจนถึง 126 ปี

2.3 การเติบโตของเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนภายใต้การปกครองของกลุ่ม ตระกูล ณ สงขลา

สภาพการค้าขายของเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนก่อนที่กลุ่มตระกูล ณ สงขลาจะเข้ามา มีบทบาทเป็นผู้ปกครอง คงจะได้มีการติดต่อค้าขายกับเมืองอื่นๆอยู่บ้างแต่ไม่เด่นชัดเหมือนเช่น สมัยเมืองสงขลาหัวเขาแดงยังรุ่งเรือง ดังเช่น การทำการค้าเป็นครั้งคราวโดยพ่อค้าเอกชนชาวจีน ที่เดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองสงขลาได้ส่งเรือไปค้าขายยังญี่ปุ่นระหว่าง พ.ศ. 2229-2240 เป็นจำนวนถึง 7 ลำ⁵¹ (โปรดดูตารางที่ 1 แสดงจำนวนเรือจากเมืองสงขลาที่ไปค้าขายกับญี่ปุ่น ระหว่าง พ.ศ.2229 - 2240) นอกจากการติดต่อค้าขายกับญี่ปุ่นแล้วยังมีการติดต่อค้าขายกับเมือง จีน เช่น ใน พ.ศ. 2268 มีเรือสินค้าจากเมืองเอ๋วมิ่งเดินทางมาซื้อข้าวจากเมืองสงขลา⁵²

ตารางที่ 1 แสดงจำนวนเรือจากเมืองสงขลาที่ไปค้าขายกับญี่ปุ่น ระหว่าง พ.ศ. 2229-2240

พ.ศ.	จำนวนเรือ
2229	1
2236	1
2237	2
2238	1
2239	1
2240	1

ที่มา : ปรับปรุงจาก Yoneo Ishii, "Seventeenth Century Japanese Documents about Siam," in Journal of the Siam Society. Vol. 59 Pt. 2 July 1971,p.173

⁵¹ Yoneo Ishii, "Seventeenth Century Japanese Documents about Siam," in Journal of the Siam Society. Vol. 59 Pt. 2 July 1971,p.173.

⁵² Sarasin Viraphol, Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade, 1652-1853. p. 70.

ดังนั้นสภาพการค้าในเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนจึงเติบโตขึ้นอย่างช้าๆ อาจเป็นเพราะเจ้าเมืองเป็นคนไทยไม่มีความชำนาญทางการค้าก็เป็นได้ ประกอบกับเมืองสงขลาอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของเมืองพัทลุงและนครศรีธรรมราชตามลำดับ จึงไม่ได้รับการส่งเสริมทางด้านการค้ามากนัก กิจกรรมการค้าระหว่างเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนกับเมืองต่างๆ มีอยู่น้อยมากในช่วงเวลา 95 ปีนับจากการล่มสลายของเมืองสงขลาหัวเขาแดงใน พ.ศ. 2223 จนถึง พ.ศ. 2318 เป็นปีที่จีนเหยียงได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน

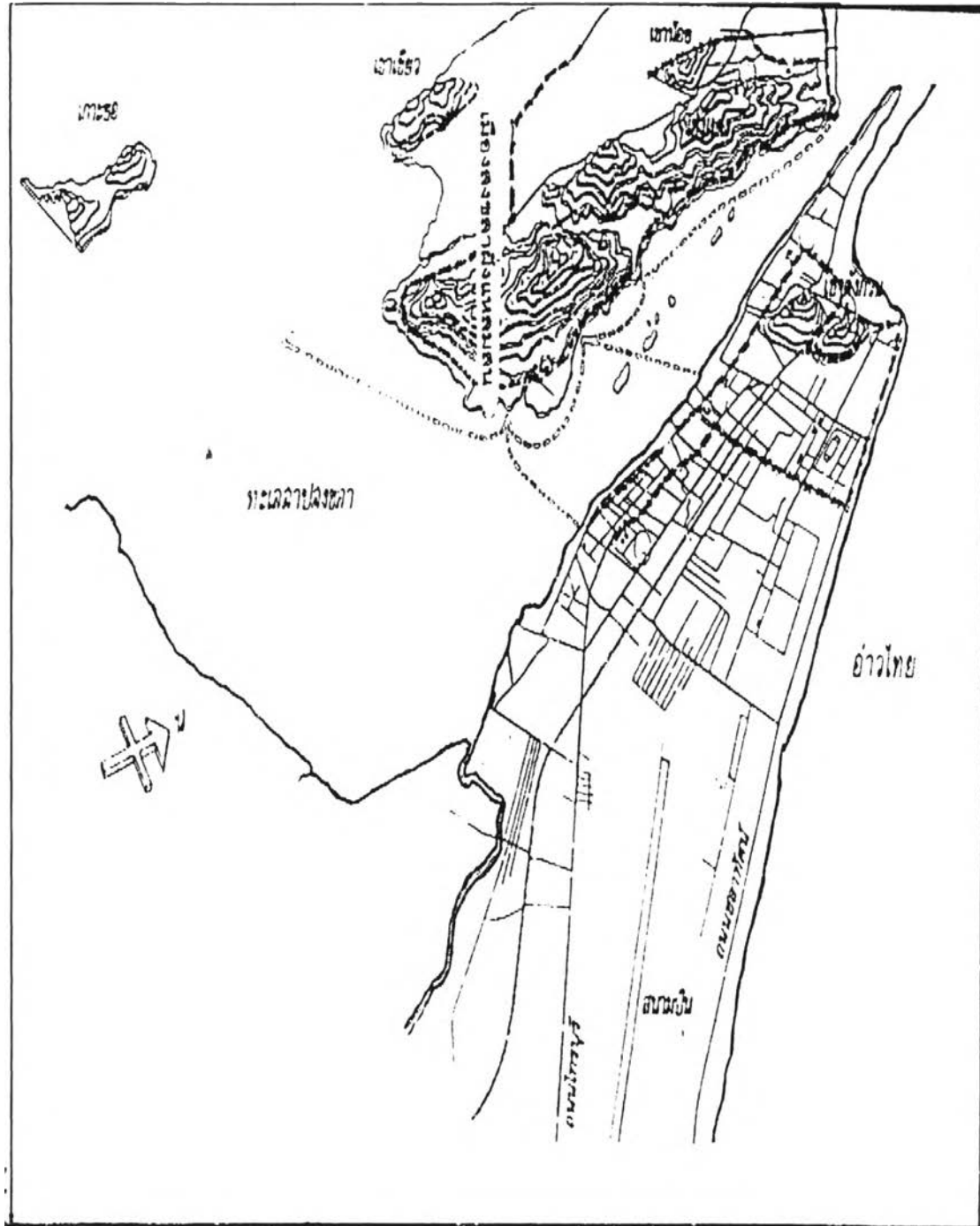
ครั้นเมื่อกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ภายใต้การนำของจีนเหยียงก้าวขึ้นมาเป็นผู้ปกครองเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน ได้ใช้ความรู้และความชำนาญในการประกอบกิจกรรมการค้าสนับสนุนให้เมืองสงขลาฝั่งแหลมสนกลายเป็นเมืองท่าทางการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่ง อย่างไรก็ตามความเหมาะสมของสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน และการมีดินแดนภายในที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรตามธรรมชาติ เป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้เมืองสงขลาฝั่งแหลมสนกลายเป็นเมืองท่าทางการค้าด้วยเช่นกัน กล่าวคือ

2.3.1 ความเหมาะสมของสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน

ด้วยตำแหน่งที่ตั้งของเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนซึ่งตั้งอยู่บริเวณปลายสุดของแหลมสทิงพระ และไม่ห่างไกลจากเมืองสงขลาหัวเขาแดงมากนัก ทำให้ความเหมาะสมทางภูมิศาสตร์ของเมืองสงขลาหัวเขาแดง อันเป็นจุดเชื่อมโยงเส้นทางการค้าทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับนานาชาติรวมถึงเส้นทางการค้าข้ามคาบสมุทร เลื่อนลงมาอยู่ที่เมืองสงขลาฝั่งแหลมสน (โปรดดูแผนที่ 5 แสดงที่ตั้งเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน) รวมทั้งการมีท่าเรือที่เหมาะสม ประกอบกับเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนมีสภาพภูมิศาสตร์ภายในที่เหมาะสมกับการตั้งเป็นเมืองท่าทางการค้าคือตั้งอยู่บนเนินทรายราบขนาดไม่ใหญ่และยื่นลงไปในทะเลสาบสงขลา จึงเป็นที่ที่เหมาะสมกับการเป็นท่าเรือทำการค้าทั้งภายในและภายนอก ประกอบกับการที่มีภูเขาโอบล้อมทั้ง 3 ด้าน คือทางด้านทิศเหนือ ทิศตะวันตก และทิศใต้จึงเป็นปราการทางธรรมชาติป้องกันการรุกรานจากศัตรูภายนอกได้เป็นอย่างดี ด้วยตำแหน่งที่ตั้งและสภาพภูมิศาสตร์ภายในของเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน ทำให้มีความเหมาะสมกับการที่จะเป็นเมืองท่าทางการค้า

2.3.2 การมีดินแดนภายในที่อุดมสมบูรณ์

ดินแดนภายในเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน เป็นอาณาบริเวณเดียวกันกับเมื่อครั้งเมืองสงขลาตั้งอยู่ที่หัวเขาแดง คือ บริเวณรอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา รวมถึงคลองอู่ตะเภา เป็นแหล่งเก็บเกี่ยวผลผลิตผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติ อันเป็นสินค้าที่อยู่ในความต้องการ

แผนที่ 5 แสดงที่ตั้งเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน

ที่มา : เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง การจัดทำแผนการจัดการการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่าสงขลา เอกสารหมายเลข 3 (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ร่วมกับ เทศบาลเมืองสงขลา ณ โรงแรมเลคอินน์ อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา 26 ตุลาคม 2535), หน้า 36.

ของพ่อค้าต่างชาติ โดยเฉพาะพ่อค้าจีน ได้แก่ ข้าว ของป่า รั้งนก ไม้เนื้อแข็ง ผลิตผลจากการประมงและตีบุก นอกจากนี้เมืองสงขลาฝั่งแหลมสนยังมีดินแดนภายในที่ได้รับการจัดสรรจากศูนย์อำนาจส่วนกลางเพิ่มขึ้นในแต่ละมิติเวลา ยังผลให้เมืองสงขลามีอาณาเขตของเมือง และเมืองที่ขึ้นตรงต่อเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนเพิ่มขึ้น (โปรดดู ตารางที่ 2 แสดงการขยายอาณาเขตเมืองและเมืองที่ขึ้นตรงต่อเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน)

ตารางที่ 2 : แสดงการขยายอาณาเขตเมืองและเมืองที่ขึ้นตรงต่อเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน

ระยะเวลา	อาณาเขตที่ได้รับเพิ่มขึ้น	เมืองขึ้นที่ได้รับเพิ่มขึ้น	หมายเหตุ
พ.ศ. 2314	ท่าหาดใหญ่ , สทิงพระ	เมืองจะนะ	เป็นพื้นที่ดั้งเดิม
พ.ศ. 2329		เมืองเทพา	
พ.ศ. 2334	พะตง, การำ (เดิมดินแดนทั้งสองขึ้นกับเมืองไทรบุรี)	เมืองไทรบุรี, เมืองตานี, เมืองตรังกานู	ใน พ.ศ. 2355 เมืองไทรบุรี, เมืองตรังกานู ย้ายไปขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช
พ.ศ. 2347		เมืองตรัง	ใน พ.ศ. 2355 เมืองตรังย้ายไปขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช
พ.ศ. 2355		แบ่งเมืองตานีเป็น 7 เมือง คือ ปัตตานี , สายบุรี , ยะลา หนองจิก , ระแงะ , ยะหริ่ง, รามันห์	
พ.ศ. 2382	พะโคะ, พังลา (เดิมดินแดนทั้งสองขึ้นกับเมืองพัทลุง)	เมืองสตูล, เมืองละงู	ใน พ.ศ. 2387 เมืองสตูลไปขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช

ที่มา : จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173 เล่มที่ 2/6, เรื่องยกเมืองตรังภูราชขึ้นเมืองนครและยกสตูลและละงูขึ้นเมืองสงขลา

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ, 2514 มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์ในวันพระบรมราชสมภพครบ 203 ปี 24 กุมภาพันธ์ 2514), หน้า 13-15, 23-24

เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์), "พงศาวดารเมืองสงขลา," ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 30, หน้า 207-208, และ 225-226.

พระยาวิเชียรคีรี (ชม), "พงศาวดารเมืองสงขลา," ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3 หน้า 52-53.

หลวงศรีสวัสดิ์ (พิน จันทโรจวงศ์), "พงศาวดารเมืองพัทลุง," ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 12, (กรุงเทพมหานคร : องค์การค้ำของคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, 2507), หน้า 55-56.

การที่เมืองสงขลาฝั่งแหลมสนได้รับการขยายขอบเขตของเมือง และมีเมืองที่ขึ้นตรงต่อเมืองสงขลาเพิ่มขึ้นนี้ เท่ากับเป็นหลักประกันว่าเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนมีสินค้าป้อนสู่ตลาดภายนอกอย่างสม่ำเสมอ เช่น สทิงพระ พระโคะ เป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญมาแต่ดั้งเดิม รวมถึงการผลิตน้ำตาลโตนดอีกด้วย ส่วนตำบลพะตงและตำบลการำ เป็นแหล่งผลิตของป่าและเป็นเส้นทางติดต่อระหว่างเมืองสงขลากับไทรบุรี สำหรับเมืองที่เป็นเมืองขึ้น คือ เมืองจะนะได้ชื่อว่าเป็นแหล่งผลิตดีบุกที่สำคัญ เมืองเทพา มีไม้ที่มีคุณภาพดีเหมาะกับการต่อเรือและซ่อมแซมเรือ จึงเป็นแหล่งต่อเรือที่สำคัญของเมืองสงขลา เช่น ใน พ.ศ. 2371 ศูนย์อำนาจส่วนกลางเกณฑ์ให้เมืองสงขลาต่อเรือสี่สะง้าว จำนวน 30 ลำ ก็มาตั้งกองต่อเรือที่เมืองเทพา⁵³ ส่วนเมืองปัตตานี หนองจิก สายบุรี ยะหริ่ง ยะลา ธาระแงะ รามัญ เป็นแหล่งผลิตสินค้านานาชนิด ได้แก่ ข้าว ของป่า เกลือ รวมทั้งดีบุก

จะเห็นได้ว่า ดินแดนภายในเหล่านี้เป็นฐานทางเศรษฐกิจที่สำคัญของเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน เมื่อผนวกกับความสามารถของกลุ่มตระกูล ณ สงขลาในการบริหารจัดการเข้าไปควบคุมดูแลและเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ที่ได้จากดินแดนเหล่านี้ ด้วยการแต่งตั้งเครือญาติและบุคคลที่ได้รับความไว้วางใจ ให้เป็นเจ้าของ กรมการ หรือผู้แทน ผ่านทางระบบความสัมพันธ์ภายใต้โครงสร้างอำนาจทางการเมือง เข้าไปควบคุมดูแลรักษาผลประโยชน์ในรูปของตัวสินค้าและเงิน จากการจัดเก็บในรูปของภาษีอากรและค่าธรรมเนียมต่างๆ จากเมืองเหล่านั้น ในลักษณะเช่นนี้ทำให้เห็นถึงการอิงอาศัยอำนาจจากศูนย์อำนาจส่วนกลางของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา อันนำมาซึ่งการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และการสะสมความมั่งคั่งร่ำรวยของกลุ่มตระกูลได้เป็นอย่างดี

2.3.3 การดำเนินนโยบายการบริหารจัดการของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา

กล่าวได้ว่าสององค์ประกอบที่ได้กล่าวมาแล้ว เป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่สะท้อนถึงควมมีศักยภาพภายในของเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นสิ่งที่ธรรมชาติได้กำหนดไว้แล้ว และยังมีองค์ประกอบที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ความสามารถในการบริหารจัดการของกลุ่มคนที่เข้ามาบริหารปกครองเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา โดยดำเนินนโยบายใน 2 ลักษณะ คือ การสนับสนุนส่งเสริมให้ชาวจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองสงขลาให้มากขึ้น ทั้งนี้กลุ่มตระกูล ณ สงขลาให้การสนับสนุนคนจีนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองสงขลาโดยเฉพาะกลุ่มคนจีนฮกเกี้ยนซึ่งเป็นกลุ่มเดียวกันกับกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ยังผลทำให้คน

⁵³ พระยาวิเชียรคีรี (ชม), "พงศาวดารเมืองสงขลา" ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3, หน้า 62-63.

จีนในเมืองสงขลาส่วนใหญ่เป็นคนจีนฮกเกี้ยน กลุ่มคนเหล่านี้ได้เข้ามาประกอบอาชีพต่างๆ ตามความถนัดของแต่ละบุคคล ไม่ว่าจะเป็น ช่างทอง แพทย์ ช่างฝีมือ เกษตรกร การประมง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเป็นพ่อค้า ด้วยความหลากหลายของการประกอบอาชีพเหล่านี้ได้ทำให้เกิดความเคลื่อนไหวในกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายในเมืองสงขลา เพราะคนจีนมีความขยัน อดทนและชำนาญในการประกอบกิจกรรมการค้าขาย ในลักษณะเช่นนี้จึงยอมเป็นการกระตุ้นให้เกิดกิจกรรมทั้งการผลิตและการค้าขายไปพร้อมๆกัน นอกจากนี้แล้วกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ยังได้แต่งตั้งให้คนจีนด้วยตนเอง เข้ามาทำหน้าที่เป็นคนกลางติดต่อระหว่างผู้ปกครองกับชาวจีนในเมือง ซึ่งนอกจากจะทำให้สะดวกแก่การควบคุมคนจีนเหล่านี้แล้ว ยังทำให้คนจีนเหล่านี้สามารถดำรงชีวิตได้เหมือนอยู่ที่เมืองจีนอีกด้วย เพราะยังสามารถดำรงรักษาวิถีการดำรงชีวิต และขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นแบบจีน โดยไม่ได้รับการกีดกันจากผู้ปกครองซึ่งเป็นคนจีนด้วยกัน หากแต่ได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากกลุ่มผู้ปกครอง

ส่วนในอีกลักษณะหนึ่ง คือ การสร้างเสถียรภาพความมั่นคงทางการเมืองให้กับเมืองสงขลา ด้วยการสร้างสมดุลอำนาจทางการเมืองระหว่างศูนย์อำนาจส่วนกลาง คือ กรุงเทพมหานคร และกรุงเทพมหานคร และอำนาจท้องถิ่น คือ นครศรีธรรมราช ซึ่งจะมีผลโดยตรงและทางอ้อมในการส่งเสริมให้เกิดบรรยากาศทางการค้าที่ดี จนทำให้เมืองสงขลาฝั่งแหลมสนมีความเติบโตทางเศรษฐกิจขึ้นมาได้ กล่าวคือ กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ได้วางนโยบายสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับส่วนกลางทั้งในระดับราชสำนัก คือ พระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ และระดับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ได้แก่ สมุหนายกผู้ซึ่งทำหน้าที่กำกับดูแลหัวเมืองฝ่ายใต้ เป็นต้น กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ได้สนองตอบต่อความต้องการของศูนย์อำนาจส่วนกลางมาโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นงานราชการสงคราม การดูแลความสงบเรียบร้อยของหัวเมืองต่างๆ ที่อยู่ในความปกครอง การจัดเก็บภาษีอากรและเงินผลประโยชน์ต่างๆ ให้กับศูนย์อำนาจส่วนกลาง

ด้วยการดำเนินนโยบายดังกล่าวทำให้กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ได้รับผลประโยชน์กลับคืนมาทั้งในรูปของยศฐาบรรดาศักดิ์ ที่จะช่วยเสริมบารมีและเกียรติภูมิให้สูงเด่น และความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจจากพื้นที่ที่ได้รับเพิ่มขึ้นทีละน้อย ประการสำคัญยังได้รับความคุ้มครองช่วยเหลือทางด้านการทหารเมื่อมีภัยคุกคามจากภายนอก รวมทั้งเป็นเกราะป้องกันมิให้อำนาจท้องถิ่น คือ เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งปกครองเมืองสงขลาโดยตรงเข้ามาเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ ดังจะเห็นได้ว่าในช่วงระยะ 20 ปีแรกของการปกครองเมืองสงขลา กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ได้พยายามดำเนินนโยบายให้เมืองสงขลาขึ้นตรงต่อศูนย์อำนาจส่วนกลาง คือ กรุงเทพมหานคร และกรุงเทพฯ โดยตลอด จึงทำให้เมืองสงขลาไม่มีการโยกย้ายดินสังกัดไปมาระหว่างการขึ้นตรงต่อ

ศูนย์อำนาจท้องถิ่นเมืองนครศรีธรรมราช กับศูนย์อำนาจส่วนกลาง คือกรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ (โปรดดู ตารางที่ 3 แสดงการเปลี่ยนแปลงสังกัดและสถานะของเมืองสงขลาระหว่าง พ.ศ. 2314-2334) จนกระทั่งมาประสบความสำเร็จใน พ.ศ. 2334 ในลักษณะเช่นนี้ทำให้เมืองนครศรีธรรมราช ไม่สามารถเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในเมืองสงขลาได้อีกต่อไป และในขณะเดียวกันเปิดโอกาสให้กลุ่มตระกูล ณ สงขลา มีอิสระในการแสวงหาผลประโยชน์ และดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายในเมืองสงขลาได้อย่างเต็มที่ และมีการแบ่งปันผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจกับศูนย์อำนาจส่วนกลางเพียงแห่งเดียว

ตารางที่ 3 แสดงการเปลี่ยนแปลงสังกัดและสถานะของเมืองสงขลาระหว่าง พ.ศ. 2314-2334

ระยะเวลา	เจ้าเมืองสงขลา	รัชสมัย	สังกัด	สถานะ
พ.ศ. 2314	พระสงขลา(เหยียง)	พระเจ้าตากสิน	ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช	เมืองตรี
พ.ศ.2320	พระสงขลา(เหยียง)	พระเจ้าตากสิน	ขึ้นกับกรุงธนบุรี	เมืองตรี
พ.ศ. 2325	เจ้าพระยาอินทศิระ(บุญนัย)	รัชกาลที่ 1	ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช	เมืองตรี
พ.ศ. 2334	เจ้าพระยาอินทศิระ(บุญนัย)	รัชกาลที่ 1	ขึ้นกับต่อกรุงเทพมหานคร	เมืองโท

ที่มา : พระยาวิเชียรคีรี (ชม), “พงศาวดารเมืองสงขลา,” ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3, หน้า 38-39, 53.

อย่างไรก็ตามแม้ว่ากลุ่มตระกูล ณ สงขลา ดำเนินนโยบายสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับศูนย์อำนาจส่วนกลางเพื่อส่งเสริมการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ แต่กลุ่มตระกูล ณ สงขลาในฐานะที่เป็นกลุ่มอำนาจท้องถิ่น ยังคงแฝงไปด้วยพลังอำนาจต่อรองกับศูนย์อำนาจส่วนกลางในระดับหนึ่ง ที่ทำให้ศูนย์อำนาจส่วนกลางไม่สามารถควบคุมเมืองสงขลาได้ในทุกเรื่องเสมอไป เช่น กรณีการขยายอิทธิพลไปสู่เมืองไทรบุรีของศูนย์อำนาจส่วนกลางโดยมีเมืองนครศรีธรรมราชเป็นแกนนำ ที่เป็นเช่นนี้เพราะว่ากลุ่มตระกูล ณ สงขลาได้สร้างพลังทางเศรษฐกิจไว้อย่างมั่นคง แม้กระทั่งศูนย์อำนาจส่วนกลางยังรับรู้ถึงผลประโยชน์จำนวนมหาศาลที่ได้รับจากเมืองสงขลา และยังตระหนักถึงความมั่งคั่งร่ำรวยของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา⁵⁴ จึงไม่ยอมละทิ้งผลประโยชน์ที่ได้จากเมืองสงขลา ด้วยการยกเมืองสงขลาไปขึ้นอยู่กับเมืองนครศรีธรรมราช ดังจะเห็นได้ชัดเจนว่า ตลอดระยะเวลาที่เมือง

⁵⁴ หลวงจตุตถสมบัติ, จดหมายเหตุจตุตถสมบัติ, พร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมกรมพระยาตำราภิรมย์ (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.พ., 2505 พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพรโปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระรัตนธัชมุนี (อิสฺสรญาณเถร) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 31 พฤษภาคม 2505), หน้า 87.

นครศรีธรรมราชมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับศูนย์อำนาจส่วนกลาง สามารถขยายอิทธิพลครอบงำในหลายพื้นที่ของภาคใต้ก็ตาม แต่ไม่สามารถทำให้เมืองสงขลาลับเข้ามาเป็นเมืองที่อยู่ใต้อาณัติปกครองของเมืองนครศรีธรรมราชได้อีกเลย

นอกจากนี้แล้วผู้นำของกลุ่มตระกูล ณ สงขลายังสามารถสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าในบางช่วงจะมีความสัมพันธ์ที่เปราะบางกับศูนย์อำนาจส่วนกลาง ทั้งนี้เพราะเมืองสงขลาไม่ถูกเรียกเกณฑ์สิ่งของจากศูนย์อำนาจส่วนกลางเมื่อเปรียบเทียบกับเมืองนครศรีธรรมราช และในขณะเดียวกันได้ส่งเสริมให้มีการขยายตัวทางการค้ากับเมืองต่างๆ ตามแนวชายฝั่งทะเลอ่าวไทยและการค้ากับเมืองจีน จนกระทั่งทำให้เมืองสงขลาฝั่งแหลมสนมีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจมากขึ้น อันนำมาสู่การย้ายเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนไปอยู่ที่บ่อয়ง เพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองจากความเติบโตทางเศรษฐกิจในอนาคต

กล่าวได้ว่ากลุ่มตระกูล ณ สงขลา ได้ดำเนินนโยบายรักษาความสัมพันธ์ที่ดีกับศูนย์อำนาจส่วนกลาง เพื่อให้เป็นเกราะป้องกันมิให้อำนาจท้องถิ่นคือ เมืองนครศรีธรรมราชเข้ามามีอิทธิพลเหนือเมืองสงขลา และในขณะเดียวกันศูนย์อำนาจส่วนกลางก็คอยให้ความช่วยเหลือและคุ้มครองทางการทหารเมื่อเกิดศึกสงครามมาโจมตีเมืองสงขลา จากการดำเนินนโยบายดังกล่าวทำให้เมืองสงขลามีเสถียรภาพทางการเมืองที่มั่นคง และเอื้ออำนวยต่อการสร้างบรรยากาศการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในเวลานั้นอีกด้วย

จากองค์ประกอบทั้ง 3 ประการข้างต้น นำมาสู่ความเคลื่อนไหวและการขยายตัวในกิจกรรมการค้าภายในเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน โดยพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเข้ามาทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลางรวบรวมสินค้าในท้องถิ่น ด้วยการพายเรือเร็วเข้าไปรับซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าในพื้นที่รอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาและคลองอู่ตะเภา รวมทั้งหัวเมืองใกล้เคียง เพื่อจำหน่ายสินค้าเหล่านั้นให้กับพ่อค้าที่เดินทางมาจากภายนอกอีกต่อหนึ่ง หรือนำไปค้าขายยังเมืองจีนโดยตรง นอกจากนี้แล้วกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ก็ยังได้ประกอบกิจกรรมการค้าเรือสำเภาด้วยเช่นเดียวกัน แม้ว่าในช่วงสมัยเจ้าพระยาอินทรีศรีสมบัติ (บุญห้อย) โดยส่วนใหญ่จะติดพันภารกิจการงานราชการสงครามก็ตามแต่ก็ยังสามารถ ประกอบการค้าเรือสำเภาดังจะเห็นได้ว่าการต่อเรือสำเภาถึง 5 ลำและเรือปากได้อีกหลายลำ เพื่อใช้ในการค้าขายภายในและการค้าตามชายฝั่งทะเล ส่วนในสมัยพระยาวิเศษภักดี (เถียนจ้ง) ต่อเรือสำเภา 1 ลำ สมัยพระยาวิเชียรคีรี (เถียนเส็ง) ต่อเรือสำเภาอีก

3 ลำ รวมทั้งยังมีเรือศิระชะฝรั่งอยู่ในความครอบครองอีก 1 ลำ⁵⁵ นั้นยอมแสดงให้เห็นว่าเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนได้มีการขยายตัวทางการค้ามาโดยตลอด กลุ่มตระกูล ณ สงขลาจึงได้มีการต่อเรือเพิ่มขึ้นเสมอมา

อนึ่งกิจกรรมการค้าขายกับเมืองจีนของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ปรากฏหลักฐานว่า นับตั้งแต่สมัยเจ้าพระยาอินทริศรีสมบัติฯ (บุญห้อย) เป็นต้นมา ได้ร่วมมือกับศูนย์อำนาจส่วนกลางนำเรือสำเภาลงไปค้าขายยังเมืองจีนเป็นประจำทุกปี ดังปรากฏในสารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาฯถึงเจ้าเมืองสงขลา ความว่า

“...สำเภาลงซึ่งบรรทุกสินค้าออกไปจำหน่าย ณ เมืองจีน เจ้าพระยาสงขลาได้จัดแจงทำมาแต่ก่อนนั้น บัดนี้เจ้าพระยาสงขลา [เจ้าพระยาอินทริศรีฯ (บุญห้อย)] ถึงแก่อสัญกรรมแล้ว ให้พระยาศรีสมบัติจางวาง [บุญขึ้น] และพระยาสงขลา [พระยาวิเศษภักดี(เถียนจ่ง)] จัดแจงสำเภาสินค้า...แต่งกรมการคุมเอาเงินเข้าไปส่งต่อเจ้าพนักงาน ณ กรุงให้ครบจงบทุกงวดปี อย่าให้เงินค่าสินค้าและเงินอากรของหลวงขาดค้างล่วงงวดปีไปแต่จำนวน 1 ได้...”⁵⁶

ควบคู่ไปกับการค้าเรือสำเภาลงกลุ่มตระกูล ณ สงขลา อาจส่งเรือของตนเองร่วมขบวนไปด้วย เพราะว่าได้ต่อเรือสำเภามากมาย นอกจากนั้นแล้วมีความเป็นไปได้ว่าอาจจะมีเรือสำเภารองพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเมืองสงขลา ส่งเรือของตนเองไปพร้อมกับขบวนเรือดังกล่าวด้วย เพราะการค้าขายโดยเรือสำเภาต้องไปกันครั้งละหลายลำ เพื่อคอยให้ความช่วยเหลือกันในระหว่างเดินทางและป้องกันการถูกโจมตีจากโจรสลัด

ในการจัดการค้าของหลวงกลุ่มตระกูล ณ สงขลา จะทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลทั้งหมด ทั้งการจัดการสินค้าของหลวงที่ได้มาจากการเก็บส่วย อากรต่างๆ ในเมืองสงขลา และดำเนินการขายสินค้าของหลวง รวมทั้งจัดส่งพระราชทรัพย์ที่ได้จากการค้าขายสินค้าของหลวง พร้อมทั้งแจก

⁵⁵ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์), “พงศาวดารเมืองสงขลา,” ใน *ประชุมพงศาวดาร* เล่ม 30, หน้า 189, 193, 207, 210, 232.

⁵⁶ *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173*. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ, 2514) มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์ในวันพระบรมราชสมภพครบ 203 ปี 24 กุมภาพันธ์ 2514), หน้า21-22.

แจ้งรายการขายสินค้าอย่างละเอียด ตลอดจนจัดซื้อสิ่งของต่างๆ ที่ต้องพระประสงค์เพื่อส่งไปยัง
ส่วนกลาง ดังความว่า

"...แต่่งสำเนาบรรทุกสินค้าไปจำหน่ายเมืองเอมูย กลับมาถึงเมือง
สงขลา ณ วัน ขึ้น 14 ค่ำ เดือน 6 และนายสำเนาได้จำหน่ายสินค้าราคาดีบุก
หาบละ 11 ตำลึง 1 บาท ผ่างราคาหนึ่งหาบละ 1 ตำลึง 1 บาท 1 เฟื้อง และ
หาบละ 1 ตำลึง 3 สลึง ไม้แดงหาบละ 3 บาท 2 สลึง เปลือกปะโลงหาบ
ละ 1 ตำลึง 1 สลึง ถ้าชำระบัญชีเสร็จแล้วจะส่งเงินค่าสินค้าเข้ามาคุมเอาเงิน
ค่าสินค้าสำเนาซึ่งไปจำหน่ายเมืองเอมูย จำนวนปีเถาะ เอกศก 5,158
เหรียญ 2 สลึง 324 เบี้ย กับเครื่องแก้ว โคมหวดใบใหญ่หน่อย 6 ใบ โคมแก้วมี
เชิงทองขาวใหญ่หน่อย 8 ใบ จอกแก้วตะเกียง 6 ใบ รวม 20 ใบ"⁵⁷

การประกอบกิจกรรมการค้าในลักษณะดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่ากลุ่มตระกูล ณ สงขลาได้อิง
อาศัยอำนาจจากศูนย์อำนาจส่วนกลางจากการเป็นตัวแทนการค้าของหลวง แสวงหาผลประโยชน์
ทางการค้าให้กับกลุ่มของตนเอง

จากการประกอบกิจกรรมทางการค้าทั้งของกลุ่มตระกูล ณ สงขลาและพ่อค้า
ท้องถิ่นเชื้อสายจีน ทำให้สภาพการค้าภายในเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนค่อยๆ ขยายตัว และมี
ประชากรหนาแน่น ดังปรากฏภาพสะท้อนถึงสภาพความเป็นเมืองของเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน
ผ่านบันทึกของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช* เมื่อ พ.ศ.
2427 ซึ่งมีลักษณะกิจการรายงานราชการ ความว่า

"...มีป้อมที่ก่อด้วยศิลากว้างประมาณ 20 วา อยู่หน้าเมือง ในป้อมมี
ศาลาแก่งมุข มีใบเสมา มีแนวกำแพงด้านเดียว...และมีบ่อน้ำบนหินลึก
ประมาณ 6 ศอก น้ำไหลออกมาจากเขาจิตสนธิ ข้างบนนั้นมีลิ่วะลึงค์ยาว
ประมาณ 4 ศอก โด 2 กำ ทำด้วยศิลาดั่งไว้บนฐานปูน มีดินประตูโตรมรับ 2

⁵⁷ หอสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1182, เรื่องหนังสือเจ้าพระยาอัครมหาเสนาฯถึงพระยาเพชรบุรี
พระยาปทุมธานี และพระยาถลางเรื่องความ , สินค้าและอาพันธ์สำหรับทำยา.

* สมเด็จพระปิตุลากรมพงศภิกษุ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงพระนิพนธ์หนังสือ ชีวิตฉัน ในทำนอง
รายงานราชการการเสด็จตรวจหัวเมืองปักษ์ใต้ เมื่อครั้งเสด็จเดินทางไปพักผ่อนจากอาการเจ็บป่วยในพ.ศ.2427 โดยเรือสุริยมณฑล
รวมระยะเวลาเดินทาง 24 วัน เส้นทางเดินทางออกจากเมืองสมุทรปราการแล้วตัดทะเลไปเมืองปรานบุรี จากนั้นเลียบชายฝั่ง
ทะเลทางด้านตะวันตก แวะตามเมืองต่างๆ ไปจนถึงเมืองกลันตัน ซึ่งในเส้นทางดังกล่าวทรงแวะที่เมืองสงขลา และทรงบันทึกถึง
สภาพภูมิศาสตร์ สภาพบ้านเมืองชีวิตความเป็นอยู่ การประกอบอาชีพ รวมทั้งผลประโยชน์ของบ้านเมือง คดีความต่างๆ นับได้ว่า
เป็นเอกสารสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงสภาพของเมืองสงขลาในช่วงเวลาดังกล่าว

ตัน แล้วมีบ้านเจ้าเมืองเก่า ทำเป็นเรือนไทยหลังคามุงกระเบื้อง ฝาขัดแตะถือปูน 3 หลัง ริมบ้านเจ้าเมืองมีศาลเทพารักษ์โบราณเป็นศาลจีน ตามเชิงเขาตลอดลงถึงน้ำมีหมู่บ้านราษฎรเป็นโรงเป็นเรือนจาก แนนหาอ้อมเขาไปจนถึงปากช่องทะเลสาบ ที่ว่างหมู่บ้านคน ตามเชิงเขานั้นมีอยู่ 2 แห่งที่เป็นห้องห้าย ผังศพเจ้าเมืองและวงศ์ญาติผู้ใหญ่ในตระกูลสงขลา ในระหว่างหมู่บ้านตามเชิงเขาชั้นในมีวัดเรียงราย 4 วัด คือ วัดสุวรรณคีรี วัดชิมาวาศ วัดภูผาเบิก วัดบ่อทรัพย์ อ้อมหมู่บ้านไปแล้วเป็นบ้านหย่อมและนา ป่าตาลตลอดไป ริมฝั่งชายทะเลสาบ... ตำบลได้บ้านเจ้าเมืองตลอดไปจนช่องเขาเขียวในหมู่บ้านประมาณ 500 หลัง ราษฎรเป็นแขกโดยมาก ประมาณ 2000 คนเศษ เรียกว่าบ้านแหลมสน...⁵⁸

ภาพสะท้อนของเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนดังกล่าวนี้ แม้ว่าจะเป็นภาพที่ถูกบันทึกในช่วง พ.ศ. 2427 ก็ตาม แต่ก็เข้าใจว่าเป็นสภาพที่มีความสืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยพระสงขลา (เหยียง) มาจนถึงสมัยพระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) ก่อนที่จะย้ายเมืองใน พ.ศ. 2385 จากสภาพของเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนดังกล่าวข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงสภาพของความเป็นเมือง ที่ประกอบไปด้วยแนวกำแพงเมือง ศูนย์อำนาจการเมือง คือ บ้านเจ้าเมือง มีประชากรที่หลากหลายอาศัยอยู่รวมกันอย่างหนาแน่น ระหว่างกลุ่มคนพื้นเมือง คนจีนและคนแขก มีศาสนสถานบ่งบอกถึงความเชื่อของคนกลุ่มต่างๆ เช่น วัด ศาลเทพารักษ์แบบจีนและสุเหร่า

จะเห็นได้ว่าเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนภายใต้การนำของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ค่อยๆเติบโตและมีประชากรหนาแน่น จนทำให้เมืองสงขลาฝั่งแหลมสนซึ่งมีพื้นที่ขนาดเล็กและไม่สามารถขยายพื้นที่ออกไปได้เนื่องจากข้อจำกัดของสภาพภูมิศาสตร์ที่เคยมีความเหมาะสมกับการตั้งเมืองในระยะแรกที่ยังมีประชากรไม่มากนัก แต่เมื่อมีประชากรเพิ่มมากขึ้นจึงไม่สามารถขยายตัวออกไปได้ เพราะทางด้านตะวันตกเป็นภูเขาส่วนทางด้านเหนือและใต้เป็นที่ราบแคบๆ เชิงเขา ส่วนทางด้านตะวันออกเป็นทะเลสาบสงขลา ด้วยเหตุนี้ทำให้ประชากรจำนวนหนึ่งเข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ฝั่งบ่ออย่างอยู่บ้างแล้วก่อนที่จะมีการย้ายเมืองใน พ.ศ. 2385

กล่าวโดยสรุปได้ว่า เมืองสงขลา ก่อน พ.ศ. 2385 นับตั้งแต่เมื่อครั้งตั้งอยู่ที่หัวเขาแดง เป็นเมืองที่มีบทบาทที่โดดเด่นในฐานะเมืองท่าทางการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่ง ทำหน้าที่เป็นตัวกลางรวบรวมและส่งผ่านสินค้าจากดินแดนภายในออกสู่ตลาดการค้าภายนอก บทบาท

⁵⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, ชีวิตฉัน, (กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าของคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, 2504), หน้า 66-67 และ 69-70.

ดังกล่าวได้เลื่อนหายไปพร้อมๆ กับการล่มสลายของเมืองสงขลาในพ.ศ. 2223 อย่างไรก็ตาม บทบาทในฐานะเมืองท่าทางการค้าของเมืองสงขลาได้ฟื้นกลับคืนมาอีกครั้ง เมื่อกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ภายใต้การนำของ พระสงขลา (เหยียง) ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองและกลุ่มเชื้อสาย ได้ปกครองสืบต่อๆ กันมา ได้ใช้ความรู้ความสามารถทางการค้า ตลอดจนสนับสนุนและส่งเสริม ให้ชาวจีนเข้ามาประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ จนทำให้เมืองสงขลาฝั่งแหลมสนเติบโตอันนำมาสู่การย้ายเมืองสงขลาไปอยู่ที่ตำบลบ่อยางใน พ.ศ. 2385 สำหรับสินค้าส่งออกของเมืองสงขลาที่เป็นแรงดึงดูดให้พ่อค้าเข้ามาติดต่อค้าขาย และเป็นที่ต้องการของตลาดการค้าภายนอกมาโดยตลอดนั้น มีข้อสังเกตว่าไม่มีความแตกต่างกันมากนักระหว่างสินค้าของเมืองสงขลาหัวเขาแดง กับเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน กล่าวคือ เป็นสินค้าที่โดยส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นสินค้าที่ยังไม่ผ่านกระบวนการแปรรูป และยังคงลักษณะของความเป็นธรรมชาติ เช่น สินค้าของป่า ประกอบด้วย หนังกวาง หนังสัตว์ งาม้า ข้าง ชีผึ้ง ชัน ไม้ฝาง เร่ว สมุนไพร ไม้เนื้อแข็ง เปลือกปาล์ม เป็นต้น ส่วนสินค้านิตอื่น เช่น ข้าว พริกไทย ดีบุก ริงนก และผลิตผลจากการประมงในทะเลสาบสงขลาจำพวก ปลาแห้ง กุ้งแห้ง โดยเฉพาะกุ้งไม้ ถือว่าเป็นสินค้าที่มีชื่อเสียงของเมืองสงขลา

2.4 ปัจจัยการย้ายที่ตั้งเมืองสงขลาจากฝั่งแหลมสนมาอยู่ที่ตำบลบ่อยาง

การศึกษาวิเคราะห์ประเด็นการเคลื่อนย้ายที่ตั้งของเมืองสงขลาจากฝั่งแหลมสนมายังตำบลบ่อยางนั้น สงบ ส่งเมือง ได้กล่าวถึงสาเหตุสำคัญที่ต้องย้ายเมืองสงขลาไว้ถึง 4 ประการ⁵⁹ คือ

ประการแรก เกี่ยวกับการตั้งและขนาดของเมืองเก่า เมืองสงขลาเก่าตั้งอยู่บนที่ราบแคบๆ ระหว่างเชิงเขากับปากน้ำ ซึ่งมีลักษณะเป็นแหลมยื่นล้ำลงในทะเลสาบ มีพื้นที่จำกัดไม่เหมาะที่จะขยายออกไปเป็นเมืองขนาดใหญ่ได้ มีภูมิประเทศเหมาะสำหรับป้องกันการโจมตีจากพวกโจรสลัด แต่ไม่เหมาะที่จะพัฒนาเป็นเมืองท่าขนาดใหญ่

ประการที่สอง เป็นเมืองที่ขาดแคลนน้ำจืดบริเวณนี้ เนื่องจากบริเวณส่วนใหญ่ของตัวเมืองมีน้ำกร่อย ยกเว้นเฉพาะบริเวณเชิงเขาเท่านั้นที่มีน้ำจืด แต่ก็ไม่น้อยไม่เพียงพอสำหรับคนจำนวนมากบริโภค ผลจากความขาดแคลนน้ำดื่มทำให้ชาวเมืองร่วมแรงกันขุดบ่อน้ำขนาดใหญ่และเจาะบ่อลงไปในหินบริเวณเชิงเขาหลายสิบลูก

⁵⁹ สงบ ส่งเมือง, การพัฒนาหัวเมืองสงขลาในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2310-2444, หน้า 170.

ประการที่สาม เมืองสงขลาใหม่ตั้งอยู่บนสันทรายพื้นที่ราบเรียบและกว้างกว่าเมืองเก่ามาก มีท่าเรือน้ำลึกตามธรรมชาติหลายแห่งไม่ต้องลงทุนก่อสร้างมาก

ประการที่สี่ เมืองสงขลาใหม่มีลักษณะพื้นที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกว่าเมืองเดิมราษฎรสามารถสร้างบ้านเรือนอาศัยได้เป็นกลุ่มก้อนเดียวกัน สามารถร่วมมือรวมใจกันต่อสู้ศัตรูได้ดีขึ้น

นอกจากนี้จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาถึงลักษณะสภาพภูมิศาสตร์ของเมืองสงขลาทั้งฝั่งแหลมสนและบ่ออย่างเพิ่มเติม และศึกษาเอกสารอื่นประกอบ ทำให้ผู้วิจัยประมวลปัจจัยการย้ายเมืองสงขลาจากฝั่งแหลมสนมายังตำบลบ่ออย่างได้ดังนี้

2.4.1 การเติบโตทางเศรษฐกิจของเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน

นับจากกลุ่มตระกูล ณ สงขลาได้เข้ามาบริหารปกครองเมืองสงขลา ได้ใช้ความสามารถและความเชี่ยวชาญทางการค้า สนับสนุนส่งเสริมให้เกิดการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจในรูปแบบที่หลากหลาย เช่น การทำสวน การทำประมงและโดยเฉพาะการค้าขาย ซึ่งมีทั้งการค้าภายในและการค้ากับภายนอกที่ได้ติดต่อค้าขายกับเมืองต่างๆ ทั้งหัวเมืองในคาบสมุทรมลายู เมืองตามชายฝั่งทะเลอ่าวไทยไปจนถึงกรุงเทพฯ รวมถึงการค้าขายกับเมืองจีน นอกจากนี้แล้วยังส่งเสริมให้คนจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานในเมืองสงขลา ประการสำคัญกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ได้ส่งเสริมให้เกิดบรรยากาศทางการค้าด้วยการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับศูนย์อำนาจส่วนกลาง อันจะทำให้เกิดความมีเสถียรภาพ ความมั่นคงทั้งแก่เมืองสงขลาที่จะได้รับความคุ้มครอง ความช่วยเหลือทางการทหาร และแก่กลุ่มตระกูล ณ สงขลา เพื่อที่จะได้ปกครองเมืองสงขลาโดยตลอด ไม่ตกไปอยู่ในมือของกลุ่มตระกูลอื่นๆ ซึ่งจะมีผลทำให้กลุ่มตระกูล ณ สงขลาสามารถดำเนินนโยบายส่งเสริมกิจกรรมทางเศรษฐกิจได้อย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้แล้วยังได้ส่งเสริมบรรยากาศทางการค้า ด้วยการรักษาความปลอดภัยในน่านน้ำทะเลเมืองสงขลา ตลอดไปจนถึงหัวเมืองที่ขึ้นอยู่กับเมืองสงขลาให้ปลอดภัยจากปล้นสดมของโจรสลัด อันจะทำให้พ่อค้าเดินทางมาค้าขายยังเมืองสงขลาได้อย่างปลอดภัย การขยายตัวทางเศรษฐกิจของเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนค่อยๆ เพิ่มขึ้นนับจากสมัยพระสงขลา (เหยียง) (พ.ศ. 2318-2327) มาปกครองเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน โดยเฉพาะการขยายตัวทางการค้าในสมัยพระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) (พ.ศ. 2360-2390) อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากความสามารถเฉพาะตัวของพระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) ในการประกอบการค้า การส่งเสริมให้ชาวจีนอพยพมาตั้งถิ่นฐานในเมืองสงขลา แม้กระทั่งศูนย์อำนาจส่วนกลาง ยังให้การยอมรับในความสามารถทางด้านการค้าของพระยาวิเชียรคีรี

(เถียนเส่ง) ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้ในภาษาจีนและคิดเลขแบบจีนเป็นอย่างดี ทำให้สามารถติดต่อดำขายกับพ่อค้าชาวจีนได้สะดวก

ด้วยนโยบายสนับสนุนกิจกรรมการค้าขายของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ทำให้เมืองสงขลาเกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจ จนกระทั่งเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนไม่สามารถรองรับการเติบโตทางเศรษฐกิจได้ เพราะถูกจำกัดด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้มีการขยายพื้นที่ที่อยู่อาศัย และประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจไปอยู่บริเวณฝั่งตรงข้ามฝั่งแหลมสน คือบริเวณตำบลบ้านบ่ออยู่บ้างแล้วก่อนที่จะย้ายเมืองสงขลาไปอยู่ที่ตำบลบ้านบ่ออยู่ ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่ภายหลังจากที่ได้สร้างกำแพงเมืองเสร็จสิ้นในพ.ศ. 2385 มีประชากรอาศัยอยู่กันอย่างหนาแน่นริมชายฝั่งทะเลสาบสงขลาด้านตะวันออกนอกกำแพงเมือง และจะมีประตูเมืองถึง 6 ประตู จากจำนวน 10 ประตู อยู่ทางด้านตะวันตกของกำแพงเมือง อันเป็นบริเวณที่มีประชากรอาศัยอยู่กันอย่างหนาแน่น

2.4.2 ความเหมาะสมของสภาพที่ตั้งทางภูมิกายภาพ

เมืองสงขลาบ่ออยู่ตั้งอยู่บนแนวสันทรายขนาดใหญ่ที่ขนานด้วยทะเลทั้งสองด้าน ด้านนอกเป็นทะเลอ่าวไทย ส่วนด้านในเป็นทะเลสาบสงขลา มีรูปร่างดังคล้ายลิ้น แนวสันทรายนี้ค่อยๆยกขึ้นไปทางทิศเหนือที่ละน้อยจากการกระทำของธรรมชาติ บริเวณพื้นที่ที่กั้นขึ้นใหม่นี้จะอยู่ปลายสุดของแผ่นดินเป็นหัวแหลม เรียกว่า "แหลมสนอ่อน"* เป็นปากทางเข้า-ออกทะเลสาบสงขลา และมีภูเขา คือ เขาตังกวนและเขาน้อย พื้นที่ทางตอนกลางตั้งแต่ทางด้านทิศตะวันออกไปจดทางด้านทิศตะวันตกเป็นที่ราบขนาดใหญ่ พื้นที่บางตอนเป็นป่าพรุ ส่วนทางด้านทิศใต้มีคลองสำโรง เขาเทวดา เขารูปช้าง เป็นแนวปราการทางธรรมชาติ ด้วยลักษณะดังกล่าวนี้จึงมีความเหมาะสมต่อการตั้งเมือง และรองรับการขยายตัวของเมืองในอนาคต

ลักษณะสภาพทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวข้างต้นทำให้เมืองสงขลาบ่ออยู่มีความเหมาะสมกับการเป็นเมืองท่าทางการค้า ที่มีชายฝั่งทะเลตอนในด้านทะเลสาบสงขลาเป็นที่สำหรับหลบลมมรสุม และเป็นท่าเทียบเรือขนส่งสินค้าได้โดยสะดวก ดังปรากฏว่าบ้านเรือนที่อยู่ริมถนนนครนอกติดริมชายฝั่งทะเลต่างก็เป็นบริเวณที่มีเรือสินค้าจากที่ต่างๆเข้ามาจอดเทียบท่าอยู่ตลอดเวลา ประการสำคัญตำแหน่งที่ตั้งของเมืองสงขลาบ่ออยู่เป็นจุดที่อยู่บริเวณปากทางเข้า -

* เหตุที่เรียกว่า แหลมสนอ่อนเป็นเพราะว่า ในพื้นที่ดังกล่าวถ้าไม่ใช่ฤดูมรสุมจะมีต้นสนทะเลอ่อนๆ อยู่มากมาย แต่เมื่อถึงฤดูมรสุมคลื่นลมทะเลแรง ทำให้พัดพาและทำลายต้นสนอ่อนที่กำลังงอกให้ตายไป ครั้นเมื่อหมดฤดูมรสุมต้นสนอ่อนก็งอกขึ้นมาใหม่ และเมื่อถึงฤดูมรสุมเวียนมาอีกครั้งต้นสนอ่อนก็จะถูกทำลายเป็นเช่นนี้หมุนเวียนกันไปทุกปี

ออกทะเลสาบสงขลาซึ่งอยู่ตรงกันข้ามกับฝั่งแหลมสน ทำให้สามารถควบคุมการเข้า-ออก ระหว่างทะเลสาบสงขลาและทะเลอ่าวไทยได้เป็นอย่างดี ประกอบกับภายในทะเลสาบสงขลาเป็นแหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรทางธรรมชาติ ซึ่งเป็นสินค้าที่ต้องการของพ่อค้าจากภายนอก จึงทำให้เมืองสงขลากลายเป็นแหล่งกลางรวบรวมสินค้าจากดินแดนตอนในทะเลสาบสงขลา เพื่อขายให้กับพ่อค้าจากภายนอก ในลักษณะเช่นนี้ทำให้เมืองสงขลาเป็นศูนย์กลางการคมนาคมทางน้ำที่สามารถเชื่อมโยงการเดินทางไปมาค้าขายระหว่างดินแดนตอนในทะเลสาบสงขลา กับดินแดนภายนอกอีกด้วย

นอกจากจะเป็นศูนย์กลางการติดต่อทางน้ำแล้ว เมืองสงขลาบ่ออย่างยังมีศักยภาพเป็นศูนย์กลางเชื่อมโยงเส้นทางการค้าทางบก จากชายฝั่งทะเลตะวันตกมาชายฝั่งทะเลตะวันออก กล่าวคือการค้าที่ข้ายที่ตั้งของเมืองสงขลาบ่ออย่างทำให้มีความสะดวกที่จะเดินทางติดต่อไปมาค้าขายทางบก โดยเดินทางไปตามเส้นทางสายโทรบุรีอันเป็นเส้นทางเก่าแก่ที่ใช้เดินทางติดต่อระหว่างเมืองสงขลา กับเมืองโทรบุรีมาก่อน ที่จะสร้างเป็นถนนในสมัยเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) โดยที่ก่อนหน้านี้เป็นเส้นทางที่ใช้ทั้งการเดินทัพ การติดต่อราชการ และการค้าขาย จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเมืองสงขลาในพ.ศ. 2402 ทรงมีพระราชดำริให้สร้างถนนเชื่อมต่อระหว่างเมืองสงขลา กับเมืองโทรบุรี โดยให้แต่ละเมืองต่างทำถนนมาจากชนแดนกัน อันจะมีผลทำให้เป็นการเชื่อมโยงเส้นทางการค้าทางบกระหว่างฝั่งทะเลตะวันตกกับตะวันออกได้เป็นอย่างดี

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่จะช่วยส่งเสริมให้เมืองสงขลา มีความเติบโตทางเศรษฐกิจนั้นก็คือ การมีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ กล่าวคือในเมืองสงขลาบ่ออย่าง เรื่องของแหล่งน้ำจัดสำหรับใช้เพื่อการอุปโภคบริโภค ไม่ปรากฏว่ามีปัญหาเหมือนเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน เพราะมีแหล่งน้ำจืดที่มีคุณภาพดีตามธรรมชาติ คือ มีแหล่งตาน้ำหลายแห่งในเมืองสงขลาบ่ออย่าง ดังจะเห็นได้ว่าคนในสมัยโบราณมักจะเรียกชื่อชุมชนตามลักษณะเด่นของสภาพพื้นที่เพื่อให้เป็นที่เข้าใจได้ตรงกัน การที่บริเวณนี้ถูกเรียกว่า “บ้านบ่ออย่าง” ก็เนื่องมาจากในบริเวณวัดยางทองมีบ่อน้ำสาธารณะขนาดใหญ่ และมีต้นยางสูงใหญ่ (ต้นยางนา) อยู่ใกล้กับบ่อน้ำ ซึ่งเป็นแหล่งน้ำจืดที่ชาวบ้านในบริเวณนั้นได้ใช้เพื่อการบริโภค อุปโภค ส่วนในบริเวณชุมชนใกล้เคียงที่ตั้งถัดลงมาทางตอนใต้ก็เป็นที่ตั้งของชุมชนอีกแห่งหนึ่งคือ “บ้านบ่อพลับ” ก็มีบ่อน้ำสาธารณะด้วยเช่นเดียวกัน ในเมืองสงขลา ยังมีบ่อน้ำสาธารณะอีกหลายจุด คือ บริเวณวัดสระเกษ วัดโพธิ์ปฐมาวาส วัดมัชฌิมาวาส และวัดแหลมทราย เป็นต้น เป็นที่สังเกตได้ว่าในแต่ละชุมชนมักจะมีบ่อน้ำสาธารณะอยู่ในวัดสำหรับให้คนในชุมชนได้ใช้ในชีวิตประจำวัน ดังนั้นวัดนอกจากจะ

เป็นศูนย์กลาง และแหล่งรวมของผู้คนในชุมชนเพื่อประกอบกิจกรรมต่างๆ แล้วยังเป็นแหล่งบริการ สาธารณูปโภคให้กับชุมชนอีกด้วย แต่สำหรับชุมชนที่อยู่บริเวณถนนนครนอก ถนนนครใน โดยส่วนใหญ่แต่ละบ้านมักจะขุดบ่อน้ำไว้ใช้สำหรับการบริโภคเป็นของตัวเอง แม้ว่าบ้านเรือนที่อยู่ติดริม ชายฝั่งทะเลสาบก็ยังสามารถขุดบ่อน้ำไว้ใช้ได้มกินได้ตลอดทั้งปี ไม่ต้องไปตักน้ำบ่อร่วมกับผู้อื่นที่ บ่อน้ำสาธารณะภายในวัด อีกทั้งคุณภาพของน้ำก็มีรสชาติดีสนิทอีกด้วย

ในลักษณะเช่นนี้จากสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่มีความเหมาะสมกับการ เป็นเมืองท่าทางการค้า ผสมกับการมีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ จึงทำให้เมืองสงขลาบ่งบอกมี ศักยภาพรองรับการเติบโตของประชากรที่จะเพิ่มขึ้นในอนาคต โดยไม่ต้องเผชิญกับปัญหาเรื่องน้ำ สำหรับอุปโภคบริโภค ดังนั้นการเคลื่อนย้ายมาสู่เมืองสงขลาบ่งบอกจึงเป็นสิ่งที่มีความเหมาะสม ต่อการที่จะพัฒนาให้เมืองสงขลาที่มีความเติบโตสอดคล้องกับบริบททางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลง

2.4.3 นโยบายของศูนย์อำนาจส่วนกลาง

ศูนย์อำนาจส่วนกลางคือ กรุงเทพมหานครเห็นศักยภาพของเมืองสงขลา ทั้ง การเติบโตทางเศรษฐกิจในฐานะเมืองท่าทางการค้า และความสำคัญที่ตั้งในการที่จะควบคุม หัวเมืองปลายพระราชอาณาเขต ประกอบกับกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ได้แสดงความสามารถ ทางการรบและมีความจงรักภักดีต่อศูนย์อำนาจส่วนกลาง รวมทั้งความต้องการรักษาดุลย์อำนาจ กับเมืองนครศรีธรรมราช ทำให้ศูนย์อำนาจส่วนกลางหันมาสนับสนุนให้เมืองสงขลาทำหน้าที่ ควบคุมดูแลหัวเมืองปลายพระราชอาณาเขตโดยตรง ด้วยการขยายพื้นที่เขตแขวงเมืองสงขลาให้ กว้างขวางขึ้น และให้ควบคุมปกครองเมืองต่างๆ ที่ขึ้นกับเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนเพิ่มขึ้น อันเป็น การเพิ่มทั้งกำลังไพร่พลและฐานทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการควบคุมเมืองปัตตานีมา ตั้งแต่ พ.ศ. 2334 อันเป็นดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์ ต่อมาในพ.ศ. 2355 ได้แบ่งเมืองปัตตานี ออกเป็นเจ็ดหัวเมือง คือ เมืองปัตตานี หนองจิก สายบุรี ระวัง ระแงะ ยะหริ่ง ยะลา รามันห์ ทั้งนี้เพื่อ ป้องกันมิให้เมืองปัตตานีก่อปัญหาความไม่สงบ และความยุ่งยากต่อการปกครองของเมืองสงขลา ได้ เนื่องจากเมืองปัตตานีมีอาณาเขตกว้างใหญ่กว่าเมืองสงขลา การแบ่งเมืองปัตตานีออกเป็น เจ็ดเมืองจึงเป็นการสลายกำลังทั้งทางด้านการทหารและเศรษฐกิจ มิให้มามีอำนาจต่อตรงกับ เมืองสงขลาได้ ดังที่ได้ก่อความไม่สงบมาแล้วใน พ.ศ. 2334 ประกอบกับในช่วงระยะเวลาต่อมา เมื่อเกิดกบฏไทรบุรีทั้งสองครั้งใน พ.ศ. 2374 และ พ.ศ. 2381 ทำให้บางเมืองในเจ็ดหัวเมืองร่วมก่อ ความไม่สงบยกกองทัพมาโจมตีเมืองสงขลา และศูนย์อำนาจส่วนกลางต้องส่งกองทัพลงมาช่วย ปราบปรามถึงสองครั้ง

ดังนั้นศูนย์อำนาจส่วนกลางจึงสนับสนุนให้ย้ายที่ตั้งเมืองสงขลามายู่ที่ ตำบลบ่อทราย พร้อมกับให้สร้างกำแพงเมือง บ่อทราย เพื่อใช้เป็นแนวป้องกันเมือง เนื่องจากพื้นที่ตั้งของเมืองสงขลาบ่อทรายเป็นที่ราบบริเวณกว้าง ไม่มีแนวปรากฏทางธรรมชาติทำให้ยากแก่การป้องกันรักษาเมืองหากถูกโจมตีจากข้าศึกศัตรู แม้ว่าจะมีเขาดังกวนและเขาน้อยอยู่ทางทิศเหนือและเขาเทวดา เขารูปช้างอยู่ทางทิศใต้ก็ตามแต่ก็ไม่สามารถใช้เป็นแนวปรากฏทางธรรมชาติได้ เพราะตั้งอยู่ห่างไกลจากตัวเมืองสงขลา ซึ่งถ้าหากข้าศึกโจมตีผ่านเขาดังกล่าวเข้ามาได้แล้วนั้น หมายความว่า จะยกทัพเข้าโจมตีเมืองสงขลาบ่อทรายได้โดยง่าย ดังนั้นการสร้างกำแพงเมืองจึงเป็นหลักประกันความมั่นคงปลอดภัยให้กับเมืองสงขลาบ่อทราย ภายหลังจากสร้างกำแพงเมืองสำเร็จ ใน พ.ศ. 2385 จึงได้เคลื่อนย้ายศูนย์อำนาจการเมืองและเศรษฐกิจมายู่ที่เมืองสงขลาบ่อทราย

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ด้วยตำแหน่งที่ตั้งของเมืองสงขลาบ่อทรายที่ไม่ห่างไกลจากที่ตั้งของเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนและเมืองสงขลาหัวเขาแดง ทำให้ลักษณะของความเหมาะสมในทางภูมิศาสตร์อันเป็นจุดเชื่อมโยงเส้นทางการค้าระหว่างเมืองต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกนั้น มีความสืบเนื่องมายังเมืองสงขลาบ่อทราย ประกอบกับความเปลี่ยนแปลงของสภาวะแวดล้อมทางเศรษฐกิจของเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน ที่มีการขยายตัวภายใต้การนำของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา รวมถึงการที่ศูนย์อำนาจส่วนกลางมองเห็นศักยภาพของเมืองสงขลา ทั้งในทางเศรษฐกิจและการเมือง จึงสนับสนุนให้ย้ายที่ตั้งเมืองสงขลาจากฝั่งแหลมสนมายังตำบลบ่อทราย ใน พ.ศ. 2385